

Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi

Yıldırım Beyazıt Law Review

YBHD • 2016/1

Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi (YBHD)
Yıldırım Beyazıt Law Review

Sahibi/*Owner*
Prof. Dr. M. Fatih UŞAN

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü/*Managing Editor*
Yrd. Doç. Dr. Neslihan KARATAŞ DURMUŞ

Editör/*Editor*
Yrd. Doç. Dr. Neslihan KARATAŞ DURMUŞ

Yayın Kurulu/*Editorial Board*
Yrd. Doç. Dr. Neslihan KARATAŞ DURMUŞ
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Bedii KAYA
Arş. Gör. Köroğlu KAYA
Arş. Gör. Mert SİLAHŞÖR
Arş. Gör. Akif TÖGEL
Arş. Gör. Bilâl TOPRAK

ISSN: 2149-5831

YILDIRIM BEYAZIT HUKUK DERGİSİ (YBHD) yılda iki sayı olarak yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Dergide yayınlanan yazılardaki görüşler yazarlarına aittir.

Basım Yeri/*Printed in* **:** Pozitif Matbaacılık
Çamlıca Mah. 145. Sok. No:10/19 Yenimahalle/ANKARA
Tel: 0312.397.00.31 - Faks: 0312.397.86.12
pozitif@pozitifmatbaa.com - www.pozitifmatbaa.com

Grafik Tasarım/*Graphic Desing:* Safure ARSLAN

Basım Tarihi/*Date of Publication:* Ocak 2016/January 2016

Yayın Türü/*Publication Type:* Uluslararası Süreli Yayın/ International Periodical

İletişim Bilgileri/*Contact Information:* Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Cinnah Cad. No:16 Çankaya/ANKARA
Tel : +90 312 466 75 33/312 466 74 08
Belge Geçer/*Fax :* +90 312 466 81 90
Elektronik Ağ/*Website:* www.ybhukukdergisi.com
E-posta/*E-mail:* ybhukukdergisi@ybu.edu.tr

DANIŞMANLAR KURULU

Prof. Dr. Yücel ACER	*Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Hukuk Fakültesi*
Prof. Dr. Mustafa ATEŞ	*İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Hukuk Fakültesi*
Prof. Dr. Ali Şafak BALI	*Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Hukuk Fakültesi*
Prof. Dr. Talat CANBOLAT	*Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi*
Prof. Dr. Murat DOĞAN	*Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi*
Prof. Dr. Yusuf KARAKOÇ	*Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi*
Prof. Dr. Cemil KAYA	*İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi*
Prof. Dr. Mahmut KOCA	*İstanbul Şehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi*
Prof. Dr. Ziya Sacit ÖNEN	*Atılım Üniversitesi İşletme Fakültesi*
Prof. Dr. Muhammet ÖZEKES	*Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi*
Prof. Dr. Adem SÖZÜER	*İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi*
Prof. Dr. Haluk Hadi SÜMER	*Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi*
Prof. Dr. Kemal ŞENOCAK	*Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi*
Prof. Dr. İlhan ÜZÜLMEZ	*Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi*
Prof. Dr. Mustafa Fadıl YILDIRIM	*Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi*

YILDIRIM BEYAZIT HUKUK DERGİSİ (YBHD) • 2016/1
Yıldırım Beyazıt Law Review

İÇİNDEKİLER / *CONTENTS*

Başlarken v
Editörden xiii
İçindekiler xvii

KAMU HUKUKU

Yıldırım Bayezid Han'ın Devlet Yönetimine Işık Tutan İki Osmanlıca Makale ve Tahlilleri
Two Ottoman Article About Yıldırım Bayezid's State Organizations Their Analyses
Yrd. Doç. Dr. Ahmet KILINÇ 1

İdari Usul ve Dinlenilme Hakkı
Administrative Procedure and Right to be Heard
Arş. Gör. Melike Özge ÇEBİ BUĞDAYCI 25

Vergi Uyuşmazlıklarında Barışçıl Çözüm Yolları: Fransa Örneği
Peaceful Settlement of Tax Disputes : The Case of France
Yrd. Doç. Dr. Neslihan KARATAŞ DURMUŞ 47

Çevrenin Korunmasında İdari Yaptırımların Caydırıcılık Açısından Değerlendirilmesi
Evaluation of Administrative Law Tools´ Deterrence For Protection of the Environment
Yrd. Doç. Dr. Mehmet HATİPOĞLU 77

Vergilendirme Yetkisi ile Cezalandırma Yetkisi Etkileşimi: Vergi Ceza Normları
The Relationship Between Taxation Power and Punishment Power: Tax Punitive Norms
Yrd. Doç. Dr. Recep NARTER • Arş. Gör. Ercan SARICAOĞLU 119

Hükümete Karşı Suç
Crime Against Goverment
Arş. Gör. İsmail YAZICIOĞLU 137

Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Padişahın Yargı Yetkisi
Sultan's Jurisdiction in Classical Period of Ottoman State
Yrd. Doç. Dr. Yılmaz YURTSEVEN • Arş. Gör. Gamze Nur ŞAHİN 159

KLASİK DÖNEM OSMANLI HUKUKUNDA PADİŞAHIN YARGI YETKİSİ

Yrd. Doç. Dr. Yılmaz YURTSEVEN*
Arş. Gör. Gamze Nur ŞAHİN**

ÖZET

Osmanlı Devleti şeklen tipik bir monarşidir. Ancak Osmanlı monarşisinde monarkı ifade eden padişahın yetkileri İslam hukuku ile sınırlandırılmıştır. Devletin hukuk sistemini şer'î hukuk ve onun belirlediği sınırlar içinde gelişen örfî hukuk oluşturmaktadır. Osmanlı padişahı monarşinin karakterine uygun olarak yasama ve yürütme erklerini elinde tutar. Teorik olarak yargı erki de Sultan'ın uhdesindedir. Ancak kendisi yargının başı olmakla birlikte Osmanlı padişahı bu yetkisini kurumsallaşmış bir yargı teşkilatı eliyle kullanmaktadır.

Anahtar Kelimeler : Osmanlı hukuku, Osmanlı yargı sistemi, adalet, padişah, kadı.

* Ondokuz Mayıs Üniversitesi Ali Fuad Başgil Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi.
** Karadeniz Teknik Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi Ana Bilim Dalı.

SULTAN'S JURISDICTION IN CLASSICAL PERIOD OF OTTOMAN STATE

ABSTRACT

The Ottoman Empire was typically a monarchy. The Sultan that amounts to monarch in the Ottoman Empire was, however, restricted by the Islamic Law. Legal order of the Empire consisted of Şer'i law as well as customary (Örfî) law evolved within the borders Şer'î law drew. The Sultan had legislative and executive powers in accordance with the character of the monarchy. Judicial power was also theoretically in the hands of the Sultan. The Sultan exercised judicial power through an institutionalised judicial organisation though he was the head of the power.

Keywords : Ottoman Law, ottoman judgment system, justice, sultan, khadi.

I. GİRİŞ

Devlet başkanı, kral, imparator veya monark nasıl adlandırırsak adlandıralım mutlak monarşilerde devleti yöneten kişi sınırsız yetkilerle donatılmıştır. O, egemenliği altındaki topraklarda yaşayan veya var olan her şey üzerinde sınırsız bir tasarruf yetkisine sahip olup, bu varlıklar adeta onun mülkiyetinde gibidir. Bu durumun bir diğer ifadesi ise devlet yönetiminde kuvvetler birliği ilkesinin hâkim olduğu, monarkın yasama, yürütme ve yargı alanında tüm erklerin sahibi olduğu gerçeğidir. Monarşik yapılı devletlerde lider tek yetkili kişi konumundadır.

Osmanlı Devleti de şeklen klasik bir mutlak monarşi olarak tanımlanmaktadır. Devletin başı olarak tarif edebileceğimiz Padişah, bir monarktır ve tüm erkleri elinde toplamıştır. Devlet teşkilatı, hukuki yapı ve yargı teşkilatındaki mükemmel kurumsallaşma ve sistemleşmenin bir ürünü olarak Osmanlı siyasi iktidarı, belki de kendinden önceki Türk-İslam devletlerinin içinde en merkeziyetçi olanıdır. Kurumsal yapı ve hukuk sistemi, devletin başı olan padişahı güçlendirmekte, otoritesini merkezileştirmektedir.

Osmanlı Devleti'ndeki çok güçlü merkezî iktidara rağmen, gerek İslam Hukuku gerekse de Türk devlet geleneği padişahın tasarruflarını belli açılardan önemli ölçüde sınırlandırmaktadır. Bu durum, Osmanlı siyasi otoritesini diğer klasik monarşilerden farklı özellikler gösteren bir otoriteye dönüştürmektedir. Padişah yasama, yürütme ve yargı erkini kullanırken her zaman belli kurallarla bağlı olmuştur. Bu bağlılık durumu bizi padişahın yargı erkinin niteliği üzerinde çalışmaya sevk etmiştir. Bu amaçla çalışmamızda Padişahın yargı yetkisini kullanış biçiminin izahına çalışılacaktır. Osmanlı padişahının sahip olduğu yargı yetkisinin kapsamı ve sınırı nedir? Osmanlı padişahları yargı yetkilerini uygulamada ne şekilde kullanmışlardır? Osmanlı padişahının yargı yetkisi konusunda önem taşıyan soruların başlıcaları bunlardır.

Padişahın yargıya ilişkin yetkilerini incelemek için öncelikle Osmanlı hukukunun ve yargı sisteminin kendine özgü yapısı üzerinde kısaca durmayı uygun bulduk. Zira yargı erkini anlatmak için önce kullanıldığı sahanın tanıtımı gerekmektedir. Bu bölümde anlatılanlar kurumsallaşan yapıları ortaya koymanın yanı sıra, padişahın yargı erkinin sınırları hakkında bize ipucu vermektedir.

Çalışmamızın devamı ise münhasıran padişahın yargı erki üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu amaçla İslam kamu hukukunda halifenin yargı yetkisi

üzerinde durulmuş ve ardından padişahın yargı yetkisini kullandığı alanlar kategorize edilmiştir. Bu bağlamda padişahın bizzat yargılama yaptığı durumlar, şer'iyye mahkemelerinde yapılan yargılama üzerindeki rolü izah edildikten sonra; yine padişahın yargı yetkisinin tezahür şekilleri olmaları bakımından veziriazam divanı, divan-ı hümayun ve kazasker mahkemelerinde yapılan yargılamalar hakkında açıklamalara yer verilmiştir.

II. KLASİK DÖNEM OSMANLI HUKUKU VE YARGI SİSTEMİ

Osmanlı tarihine ilişkin çalışmalar yapılırken genellikle "erken dönem", klasik dönem" ve Tanzimat sonrası dönem" şeklinde tarihi bölümlendirmeler yapılmaktadır. Erken dönem, devletin kuruluşundan kurumsallaşma sürecine kadar devam eden devre işaret etmektedir. Bu dönemin genellikle XIV. Yüzyıl sonlarına kadar sürdüğü kabul edilir. 1400'lü yıllardan itibaren devletin kurumsallaştığı, merkez ve taşra teşkilatının, yönetim usullerinin yapısal bir kimliğe büründüğü dönem ise klasik dönem olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemde Osmanlı Devleti tüm karakteristik özelliklerini kazanmış, hukuk sistemi kendine özgü bir hüviyete bürünmüştür. Bu dönemin genellikle XVIII. Yüzyılın başlarına kadar geçen zamana karşılık geldiği kabul edilmektedir. Tanzimat Dönemi ise Batı karşısında geri kalan Osmanlı Devleti'nde hukuk ve yargı sistemini de kapsayacak şekilde, hemen her alanda yenilik ve reformların yapılmaya çalışıldığı dönemdir. Ancak tüm yenileşme ve reform çabalarına rağmen devletin çözülme ve yıkım süreci engellenememiştir. Bununla birlikte gerek şer'î hukukun, gerekse örfî hukukun modern kanun metinleri şeklinde düzenlenmeğe başlandığı dönem Tanzimat sonrasıdır. Bu dönemde Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye (1869-1876) ve Hukuk-ı Aile Kararnamesi (1917) gibi şerî hukuk düzenlemeleri yanında, ceza hukuku, ticaret hukuku, arazi hukuku, mali hukuk ve usul hukuku gibi başlıca alanlarda örfî hukuk modern kanun metinleri ihdas edilmiştir. Ayrıca devletin ilk yazılı anayasası olan 1876 tarihli Kanun-ı Esâsî kuşkusuz çok önemli bir örfî hukuk düzenlemesidir.

A. OSMANLI HUKUKU

XIV. yüzyılın başlarında Önasya'da çökmekte olan Anadolu Selçuklu Devleti'ne şeklen bağlı küçük bir uçbeyliği olarak kurulan, devam eden yüzyıllarda bir dünya imparatorluğuna dönüşen Osmanlı Devleti, kendisinden önce kurulan Türk-İslam devletlerinden tevarüs ettiği mirasın sonucu olarak tipik bir Müslüman-Türk devletidir. Dolayısıyla bu devletin hukuk sistemi

de İslam Hukuku'dur. Ancak Osmanlıların devraldıkları bu mirası herhangi bir değişikliğe uğratmaksızın uyguladıklarını söyleyebilmek hukuk, tarih ve sosyoloji bilimlerinin gerçekleriyle çelişir. Osmanlılar, çok kapsamlı ve zengin olan bu mirası zamanın ve ihtiyaçların gerektirdiği ölçüde değişiklikler yaparak geliştirmişlerdir[1]. Bu gelişim süreci içerisinde, İslam hukukunun siyasi otoriteye (ulü'l-emr) tanıdığı sınırlı yasama yetkisi seleflerinden çok daha geniş ve gelişmiş olarak kullanılmıştır. Sonuç olarak Osmanlı Hukuku, bir yanda Kitap, Sünnet, İcma ve Kıyas üzerine oturan Şer'î hukuk (Şer'i şerif) diğer yanda siyasi otoritenin sınırlı yasama yetkisi çerçevesinde gelişen örf'i hukuk (kanun-ı münif)[2] temelleri üzerine kurulu dinamik bir hukuk sistemidir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta, örfî hukukunun modern hukuk terminolojisindeki örf ve adet hukukunun tam karşılığı olmadığıdır. Örfî hukuk, Şerî hukukun çizdiği sınırlar içerisinde, günün gerekleri ölçüsünde gelişmiş, siyasi otoritenin düzenlediği hukuktur.

İslamî terminolojide İslam hukukuna "fıkıh" denir. İslam Hukuku deyimi büyük olasılıkla Osmanlı Devletinin son dönemlerindeki yenileşme çabaları ve Avrupa Hukukundan yapılan çeviriler sonucunda kullanılmaya başlanmıştır[3]. Fıkıh kelimesinin anlamı sözlükte "bir şeyi gereği gibi anlayıp bilme" olarak ifade edilmektedir[4]. Terim olarak fıkıh kelimesini Hanefiler, "*insanın amel bakımından lehinde ve aleyhinde olan şer'i hükümleri bir meleke halinde bilmesi*" olarak tanımlarken Şafiiler, "şeraitin ameli hükümlerini tafsili delilleriyle bilmek" şeklinde tarif etmektedirler[5].

Fıkıh sözcüğü günümüzde çoğu zaman hukuk kelimesiyle eşanlamlı olarak kullanılsa da yukarıda anlatılanlar göstermektedir ki bugün anladığımız anlamdaki hukuk kuralları fıkıh ilminin sadece bir kısmını ifade etmekte, fıkıh bunların yanında tüm dinsel kuralları; ibadet ve itikada ilişkin kavramları da incelemektedir[6]. Günümüzde İslam hukukuna ilişkin araştırmalar yapılırken fıkhın bu kapsamlı yapısına özel bir özen göstermek gerekir. Çünkü

1 Aydın, Mehmet Akif (2013), Türk Hukuk Tarihi, Tıpkı 11. Basım, İstanbul, Beta Basım, s. 66. Konuyla ilgili olarak bkz: İnalcık, Halil (1958), "Osmanlı Hukukuna Giriş – Örfî-Sultani Hukuk ve Fatih'in Kanunları", Siyasi İlimler ve Hukuk, c. XIII, no: 2, Ankara.

2 Akgündüz, Ahmet (1999), "Osmanlı Hukuku – Kanunnameler ve Şeriat", Köprü Dergisi, S: 65, İstanbul, s. 7.

3 Ekinci, Ekrem Buğra (2012), Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk, 2. Baskı, İstanbul, Arı Sanat Yayınları, s. 107.

4 Devellioğlu, Ferit (2008), Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat, 25. Baskı, Ankara: Aydın Kitabevi, s. 265.

5 Aydın, Hakkı (1993), Sivaslı Kemaleddin İbni Hümüm ve Tahriri, 1. Baskı, Sivas, Sivas Belediyesi Kültür Yayınları, s. 2.

6 Üçok, Coşkun/Mumcu, Ahmet/Bozkurt, Gülnihal (2008), Türk Hukuk Tarihi, 13. Baskı, Ankara, Turhan Kitabevi, s. 59.

zaman zaman hukukî hükümler yalnızca günahlar ve sevaplar ayrımı ile açıklanabilecek hükümler değildir.

Fıkıhla uğraşan kimselere fâkih denir. Fâkih şer'î hükümleri, tafsili delillerden (kaynaklardan) çıkarıp ortaya koyan bir İslam bilginidir[7]. Şer'i hükümler böylece akıl yürütme yani istidlal yoluyla, tafsili delillerde ayrıntılı bir şekilde inceleme yapılıp ortaya çıkmaktadır. Bu tafsili delilleri ortaya koyan çeşitli kaynaklar bulunmaktadır. Bunlara "*masadıru'ş-şeria*" veya "*edille-i şer'iyye*" denir ve İngilizcedeki *source of law* ifadesinin karşılığıdır[8]. İslam Hukukunun asli kaynaklarının başında Kur'ân[9] ve sünnet[10] gelir. Bu iki kaynakta açık bir hüküm varsa hukukçuların bunları değiştirecek veya ortadan kaldıracak yorum yapması mümkün değildir[11]. Bunları icmâ[12] ve kıyas[13] takip eder. Bu dört delil mutlaktır ve tüm hukukçular, tüm mezhepler tarafından kaynak nitelikleri kabul edilmektedir. Bunların yanında istihsan[14], örf[15], maslahat[16],

7 Aydın, Hakkı (2001), "İslam Hukuku, Devlet ve Ahkâm-ı Sultaniye İlişkisi", Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 5(2), 1-26, Sivas s. 2.

8 Ekinci (2012), s. 108.

9 Bkz. Barkan, Ömer Lütfi "Osmanlı İmparatorluğu Teşkilat ve Müesseselerinin Şer'iliği Meselesi", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 11(3-4),203-224, 1945, s. 203; Zeydan, Abdülkerim (2012), İslam Hukukuna Giriş, (Çev. Ali Şafak), 1. Baskı, İstanbul, Kayıhan Yayınları, s. 252; Ekinci (2012), s. 110; Akgündüz (1999), s.4; Aydın (2013), s. 32.

10 Kaynak olarak ikinci sırada sünnet gelir. Bkz. Ekinci, Ekrem Buğra (2006), İslam Hukuku Umumi Esaslar, 1. Basım, İstanbul: Arı Sanat Evi, s. 82.

11 Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye m. 14 "Mevrid-i nassda ictihada mesağ yoktur" demektedir. Bkz. Berki, Ali Himmet (1982), Açıklamalı Mecelle, 3. Baskı, İstanbul: Hikmet Yayınları, s. 20.

12 İcma, İslam hukukçularının her hangi bir dönemde hukuki bir mesele üzerinde görüş birliğine varmalarıdır ki bu görüşün esasen Kitap, sünnet veya İslam Hukukunun kaynaklarından birine dayanması gerekmektedir. Bkz. Zeydan, İslam Hukukuna Giriş, s. 264 Hz. Peygamberin "Hiçbir zaman ümmetim bir yanlışlık üzerinde birleşmeyecektir." şeklindeki hadisi icmanın meşruiyetine temel olmuştur. Bkz. Üçok ve diğerleri, s. 67.

13 Kıyas kelimesinin sözlük anlamı bir şeyi başka bir şeye benzeterek hüküm verme, bu yolda verilen hüküm, bir tutmadır. Bkz. Devellioğlu, s. 518. Terminolojide ise Kitap, sünnet ve icmâda hüküm bulunmayan bir meseleyi aralarındaki ortak illete dayanarak hakkında hüküm bulunan bir meselenin sonucuna bağlamaya kıyas denmektedir. Bkz. Aydın (2013), s. 38.

14 İstihsan, özel bir meselede genel kuraldan ayrılmayı veya açık kıyasla sabit olan bir hükümden ayrılıp gizli kıyasa başvurmayı ifade eder. Bkz. Zeydan (1996), s. 268; Zekiyyüddîn Şaban, İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkh), (çev. İbrahim Kafi Dönmez), 2. Baskı Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s.168. Özellikle sosyal durumun değişmesi ile ortaya çıkan problemleri çözmek için başvurulmuştur.

15 Güriz, Adnan (2006), Hukuk Başlangıcı, 11. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi, s. 10; Koç, Yunus (1999) "Erken Dönem Osmanlı Hukuku: Yaklaşımlar, Temel Sorunlar", Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi Osmanlı Özel Sayısı, S:16(1), s. 119; Hasanova, Samire (2009) "Örf ve Âdetin İslam Hukuk Düşüncesindeki Yeri ve Hükümlerin Değişmesi Kapsamındaki Tartışmalarda Rolü, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, S:14, s. 208-211.

16 Şaban, s. 152-153.

sahâbe fetvası[17], Medine örfü, önceki şeraitler, zaruret, hile-i şer'iyye, istishab gibi çeşitli ikincil kaynaklar var olmakla birlikte; bunların muteber delil olma kabiliyeti yönünden hukukçular arasında görüş birliği mevcut değildir[18]. Ancak İslam hukuk tarihi incelendiğinde söz konusu delillerin de hukukun gelişimine katkıları göz ardı edilemez.

İslam hukuku, İslam inancı temeline oturan bir hukuk sistemidir. Müslümanların kutsal kitabı olan Kur'an ve Hz. Peygamberin koymuş olduğu hükümler bu sistemin esasını oluşturur. Ancak bu durum İslam Hukukunun tamamen ilahi hükümlerden oluştuğu şeklinde de yorumlanmamalıdır[19]. Tam tersine İslam'da hukuk ilmi, hukukçuların Allah'ın kanununu bulma girişimlerini ifade eder[20]. Bu nedenle ilahi hükümler din bilgini, müçtehid[21] hukukçular tarafından ayrıntılı bir şekilde incelenerek tasnif edilmiş, içerdiği tüm anlamlara erişebilmek için titiz bir irdelemenin içine sokulmuştur[22]. Nitekim Nisa Suresi (83/1-2) ayetinde *"Onlara güven veya korku ile ilgili tatlı veya acı bir haber geldiğinde hemen onu etrafa yayıveriyorlar. Hâlbuki onu, peygambere ve içlerinden emir sahiplerine arz etselerdi, elbette bunların hüküm çıkarmaya gücü yetenleri onu anlar bilirlerdi."* denilmektedir[23]. Bu ilahi hükümle engin bir hukuk bilgisine sahip, akıl ve mantık süzgecini iyi kullanabilen müçtehid hukukçulara yetki verilmiş olmaktadır. Bu bağlamda İslam Hukuku kanonik (otoritelerce doğrulanmış) bir hukuk sistemi değildir ve Batılı kaynaklarda belirtildiği gibi teokratik bir karakteri bulunmamaktadır. Çünkü İslam hukuku zamanın getirdiği değişikliklerin insan eliyle yapılmasına açıktır[24]. Temel kaynaklardan hareketle İslam hukukunun bu çerçevede gelişmesi ona dinamizm

17 Devellioğlu, s. 910; bkz. Aydın (2013), s. 43.

18 Demir, Abdullah (2014), Türk Hukuk Tarihi, Geliştirilmiş 2. Baskı, İzmir, Yitik Hazine Yayınları, s. 51.

19 Aydın (2013), s. 62.

20 Imber, Colin (2004), Şeriattan Kanuna Ebussuud ve Osmanlı'da İslami Hukuk, (Çev. Murteza Bedir), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 37.

21 Müçtehidlerin yaptığı bu faaliyet sonucu ortaya çıkardığı hükümlere içtihat denmektedir. İçtihadın kelime anlamı "bütün gücünü kullanmak" şeklinde ifade edilebilir; ancak ıstılah olarak hakkında kesin delil bulunmayan bir konuda İslam hukukunun kaynaklarını kullanarak şer'i hükme ulaşma demektir. Bkz. Şimşek, Murat (2009), "Hukuki Tasarrufların Kaynağı Olarak Hz. Peygamberin İçtihadı", İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, S:14, s. 116. Geniş anlamlı olarak ise bu faaliyetin yanında nassların yorumlanmasını da içine alır. Bkz. Duman, Soner (2009) "İzzeddîn b. 'Abdiselâm'ın el-Kavâ'idü'l-kübra Adlı Eserinde İçtihadın Anlam, Kapsam ve Sonuçları", İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, S:14, s. 158.

22 Ekinci (2012), s. 103-104.

23 Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi (2011), Kur'ân-ı Kerim Meali, (Sad. Mehmed Şirin Doğan), İstanbul, Seda Yayınları, s. 37.

24 Aydın (2013), s. 62.

kazandırmış, çağlar boyunca ortaya çıkan ihtiyaçlara cevap verebilen bir hukuk sistemine dönüşmesini sağlamıştır.

İslam Hukukunda gerçek anlamıyla kanun koyucu –şârî- Allah'tır. Bunun dışındaki yasama kaynakları birer şârî değil belki ilahi iradeye uygun hüküm ve çözümleri belirleme çabası olarak görülebilir. Bu anlamda İslam hukukunun öngördüğü yasama yetkisi bugünkü anlamından farklı bir anlam taşımaktadır. Dolayısıyla İslam hukukunda kanun koyucu Allah ve onun emirlerini tebliğ eden Hz. Peygamber olmaktadır. Hukukçu bu iki kaynaktan yararlanarak meselelere uygun çözümler üretmekle görevlidir. Ancak yukarıda bu iki hukuk kaynağının özellikleri anlatılırken de belirtildiği üzere söz konusu kaynaklar bazı konuların sadece ilke ve esaslarını ortaya koyarak değişen zamana, ihtiyaçlara ve şartlara göre ayrıntıları düzenlemeyi kamu otoritesine bırakmışlardır[25]. Kaldı ki kamu otoritesi gerek içtihad tercihinde gerekse bizzat örfî hukuk ihdas ederek söz konusu yetkiyi oldukça iyi kullanmıştır. Özellikle Osmanlı uygulaması İslam hukukunun belki de zirve uygulaması olarak değerlendirilebilir.

Kamu otoritesince ortaya konulan hükümler fıkıh literatüründe *siyaset-i şer'iyye*, *kavanîni siyaset veya kânun* isimleriyle belirtilirken, kanun koyma yetkisi *ra'yi veliyyü'ül-emr*, *hâku's-saltanah* veya *ulü'l-emre tefviz edilen ümûr* isimleriyle ifade edilmiştir[26].

Kamu otoritesine siyaset şeklinde hukuk yaratma yetkisi verilmesinin amacı, nassların uygulamaya dökülmesini garanti altına almak, İslam hukukunun kurallarının ülkesel ve dönemsel koşullarla uyumlu olarak uygulanmasını sağlamaktır[27]. Ayrıca siyasal iktidarı kullanacak olan otoritenin (ulü'l-emr) hukuk kuralları ihdas etmesi pek tabii bir durumdur.

Osmanlı uygulamasında şer'î yetki çerçevesinde kalınarak, kural olarak yasama organı olan padişahın emir ve fermanlarıyla oluşan ve sonraları kanunnamelerle tedvin edilen hukuka örfî hukuk adı verilmiştir[28]. Buna örfi padişahî ya da örf-i münif-i sultanî de denilmektedir. İslam Hukukunda kanun koyucu bir takım alanlarda bilerek boşluk bırakmış ve bu boşluğun doldurul-

25 Koşum, Adnan (2004), "Osmanlı Örfi Hukukunun İslam Hukukundaki Temelleri", Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S:17, s. 146.

26 Köprülü, M. Fuat (1977), "Fıkıh", İslam Ansiklopedisi 4, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi, s. 614-615.

27 Koşum, s. 149

28 Aydın (2013), s. 65-66.

ması işlemini siyasal otoriteye bırakmıştır. Siyasal otorite şer'î hukuka aykırı düşmemek kaydıyla yasal norm ihdas edebilir[29]. Bu durum bize örfi hukukun şer'î hukuktan kaynaklandığını, ancak onun bir parçası olmakla birlikte ortaya çıkan hukukî sorun ve ihtiyaçlara göre şekillendiğini göstermektedir. Ayrıca bu durum, bir bakıma yetki devrine benzer bir durum da oluşturmaktadır. Şârî, her konuyu kazuistik bir biçimde düzenlememiş, zamana, zemine ve ihtiyaçlara göre siyasal otoriteye geniş bir kural koyma yetkisi tanımıştır. Kuşkusuz bu, İslam hukukunun dogmatik değil aksine dinamik bir hukuk sistemi oluşunun delilidir.

İslam hukuk tarihinde bu durumun örneklerine Moğol, İlhanlı, Memlûk, Akkoyunlu, Dülkadirli, Gürganiye devletlerinde sıkça rastlanmaktadır. Moğol hükümdarı Cengiz'in Tüzükat-ı Timur'u, Gürganiye hükümdarı Alemgir'in Düstûr-ı Amel'i, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Bey'in Hasan Padişah Kanunu ve Dülkadirli hükümdarının Alaüddevle Bey Kanunu şeklindeki örfî hukuk uygulamaları ilk akla gelenleridir[30]. Ayrıca Karahanlılar döneminde şer'î yargılamanın yanında örfî yargılamanın da yapıldığı bilinmektedir[31]. Buradaki örneklerde dikkat çekici nokta; Moğollar dışında hemen hepsinin Türk-İslam devletleri olmasıdır.

Geleneksel Türk devlet anlayışının etkisiyle Türk hükümdarları, kendi iktidarına ortak veya ondan üstün bir otorite tanımayan mutlak otorite karakterini daima muhafaza etmişlerdir[32]. Türklerin devlet yönetme alanındaki becerileri şer'î hukukun sağladığı kural koyma konusundaki hareket serbestisi ile birleşince ortaya ağırlıklı olarak şer'î ve belli sınırlar çerçevesinde örfî hukuktan oluşan Osmanlı hukuku görünümü çıkmıştır[33]. Osmanlı padişahları zaman zaman verdikleri fermanlar, emirler ve çıkardıkları kanunnamelerle devlet teşkilatı ve protokolünü, arazi rejimini, vergi tahsil usullerini tespit etmişler, şer'î hukukun dışında kalan suç tipleri ve yaptırımlarını belirlemişler, yine şer'î hukukun düzenlediği alanları kanun olarak tedvin etmişlerdir. Hatta yöneten-yönetilen ilişkileri içerisinde askerîler olarak adlandırılan yönetici sınıfın reayaya zulmetmesini önlemek için adaletnâme olarak adlandırılan düzenlemeler yapmışlardır.

29 İnalcık (1958), s. 103.

30 Ekinci (2012), s. 164.

31 Köprülü, M. Fuad (2012), "Ortazaman Türk Hukuku Müesseseleri: İslam Amme Hukukundan Ayrı Bir Türk Amme Hukuku Yok Mudur?", Halil İnalcık ve diğerleri (Editörler.), Adalet Kitabı, 1. Baskı, Ankara, Kadim Yayınları, s. 60.

32 İnalcık (1958), s. 105.

33 Akgündüz (1999), s. 5.

Tarihi kaynaklarda ilk defa örfî hukuk tabirine Fatih döneminde rastlanmaktadır. Bu dönemin tarihçisi Tursun Beğ, şer'i hukukun yanında bir örfî hukukun varlığından söz etmektedir[34]. Tursun Bey örf'i hukuktan söz ederken *"yâ'ni bu tedbir ol mertebede olmazsa belki mücerret tavr-ı akl üzre nizâm-ı âlem-i zâhir içün, meselâ tavr-ı Cengiz Han gibi olursa, sebebine izâfet iderler, siyâset-i sultânî ve yasâğ-ı pâdîşahî dirler ki örfümüzce (urefamızca) ana örf dirler."* ifadesini kullanmıştır[35]. Bu ifadeler Tursun Beğ'in şer'î hükümlerle örfî hükümleri birbirini tamamlar nitelikte gözlemlediğini göstermektedir.

Osmanlı Devletinde şer'i hukukun yanında örf'i hukukun gelişiminin İslam Hukuku'nun teşekkül tarzı ve devletin içinde bulunduğu siyasi, idari ve hukuki şartlarla yakın ilişkisi vardır.

İlk olarak İslam Hukuku'nun Kitap ve Sünnet tarafından ayrıntılı olarak düzenlenmemiş alanlarda devlet başkanına belirli sınırlar içinde takdir hakkı tanıması Osmanlı padişahlarının özellikle idare hukuku, ceza hukuku, arazi hukuku ve mali hukuk alanında düzenleme yapmalarına imkân vermiştir[36]. Ayrıca şer'î hukukun daha çok özel hukuk alanında düzenlemeler yapmış, kamu hukuku alanında ayrıntılı düzenlemeler getirmemiş olması nedeniyle, bu alandaki boşluğu doldurmak için Osmanlı padişahları kendilerine tanınan takdir yetkisini oldukça geniş bir şekilde kullanarak devlet idaresi, toprak rejimi, ta'zir suç ve cezaları gibi alanlarda hukuki boşlukları doldurma yoluna gitmişlerdir[37]. Osmanlı'da ta'zir suç ve cezaları için "ta'zir" ve "cürm-ü cinayet cezaları" tabirleri kullanılmıştır. Osmanlı Döneminde Fatih, II. Bayezid, I. Selim ve I. Süleyman'a ait kanunnamelerin birinci babını oluşturan cezai hükümler ve hususi kanunnamelerdeki münferit ve istisnai ceza hükümleri bu yetki kullanılarak düzenlenmiştir[38].

Hukuki boşluklardan kaynaklanan ihtiyaçlara ek olarak Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu mali, askeri ve idari şartlar da padişahların bu hususlarda kurallar koymasını gerektirmiştir. Örneğin Osmanlı devletinin fetih

34 Aydın, Mehmet Akif (1994), "Osmanlı'da Hukuk", Ekmeleddin İhsanoğlu (Editör), Osmanlı Tarihi ve Medeniyeti, 1. Baskı, İstanbul, İstanbul İslam Tarihi Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi Yayınları (IRCICA), s. 378.

35 Tursun Bey, Tarih-i Ebu'l-Feth, (Haz. A. Mertol Tulum) (1977) , 1. Baskı, İstanbul, Baha Matbaası, s. 12.

36 Şen, Murat (1999), "Osmanlı Hukukunun Yapısı", Güler Eren ve diğerleri (Editörler), Osmanlı, C:6, 1. Baskı, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, s. 329.

37 Barkan, s. 205-206.

38 Cin, Halil/Akgündüz Ahmed (1989), Türk Hukuk Tarihi, 1, 1. Basım, Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, s. 195.

ve gazaya dayanan siyaseti, sürekli savaşların ve seferlerin finansmanı için yeni ekonomik kaynaklar bulmayı gerektirmiştir. Bu çerçevede var olan şer'î vergi kalemlerine ilave olarak örfî vergiler de ihdas edilmiştir. Hatta bu vergi türlerinin sayı bakımından şer'î vergilerden çok daha fazla olduğu bilinmektedir. Kimi zaman da örfî hukuka ilişkin cezaî yaptırımların niteliği ve sayısı dönemin koşullarına göre değişiklik gösterebilmiştir. Örneğin, donanmada kürekçiye ihtiyacın arttığı dönemlerde kürek cezası artmış, hazine zafiyete düştüğünde para cezalarının miktarı ve sayısı artmıştır.

Osmanlı kanunnameleri padişahın iradesi veya hükümetin talebi ile Divan-ı Hümayun üyelerinden nişancı[39] tarafından şeklen ve usulüne uygun olarak hazırlanır, şeyhülislamlığa sorularak içeriğinin Şer'an meşruiyetine dair fetva alındıktan sonra, Divan'da görüşülüp padişaha arz olunur. Padişah uygun bulursa tuğrası çekilip bu kanunlar padişah iradesine bağlandıktan sonra ilan edilir[40]. Padişahlar tarafından konulan bu hükümlerin yürürlük süreleri de yine onların hayatlarıyla sınırlıdır[41]. Yürürlükte kalmaları için yeni padişahın ayrıca bunları onaylaması gerekir. Örneğin Fatih, ünlü Teşkilat Kanunnamesi'nde bunların atası ve dedesi kanunu olduğunu belirtip "benim dahi kanunumdur" diyerek onay mekanizmasını kullanmıştır[42]. Padişahın selefi olan padişahın koyduğu hükümleri aynen ya da ilavelerle onaylayıp yürürlükte tutması, kuşkusuz devletin ve hukukun kurumsallığı açısından dikkat çekicidir. Özellikle Osmanlı Devleti'nin kurumsal ve karakteristik kimliğinin oluşmasında etkisi büyük olan Fatih'in bu süreci işletmesi ayrıca dikkat çekicidir.

Yukarıda da belirtildiği gibi örfî hukuk, Şer'î hukukun devleti yöneten otoritelere verdiği yetki çerçevesinde, bu otoritelerce ihdas edilen kural ve emirleri ifade eder. İslam hukuku evrensel bir hukuk sistemi olarak tüm zamanlarda uygulanır olma, tüm insanlığa hitap etme amacı taşır. Bu amacın gerçekleştirilmesi ve mutlak adaletin tesis edilmesi için bazı alanlarda katı ve ayrıntılı kurallar koymak yerine, bilinçli olarak boşluklar bırakarak bu boşlukların zamanın ve ihtiyaçların gerektirdiği en adil çözümlerle doldurulmasını arzulamıştır. Bu nedenle örfî hukuk şer'î hukukun hükümlerini yok saymak veya değiştirmek gibi bir iddiada değildir; tam tersine şer'i hukukun tanıdığı yetki çerçevesinde, onun düzenleme ya da çözüm getirmediği veya zamanın ve

39 Nişancı hakkında geniş bilgi için bkz. Cin, Halil/Akyılmaz, Gül (2013), Türk Hukuk Tarihi, 5. Baskı, Sayram Yayınları, Konya, s. 151 vd.

40 Ekinci (2012), s. 183-184.

41 Aydın, Mehmet Akif (2014), Osmanlı Devletinde Hukuk ve Adalet, 1. Basım, İstanbul, Klasik Yayınları, s. 18.

42 İnalcık, Halil (2005), Osmanlı'da Devlet Hukuk Adalet, 2. Baskı, İstanbul: Eren Yayınları, s. 34.

ihtiyaçların değişmesiyle ortaya çıkan sorun ve sahalarda hüküm koyma amacı taşımaktadır[43]. Bu bakımdan örfî hukuk, İslam hukukunun her dönemde çözüm üretebilecek, kapsamlı, kurumsal ve dinamik bir hukuk sistemi olmasına destek sağlar.

Örfî hukuk kaynağını aldığı şer'i hukuk hükümlerine ters düşemez. Bu nedenle Osmanlı padişahları şer'î hukukun ayrıntılı düzenlemeler yaptığı alanlarda kanun koymamaya, diğer sahalarda kural koyarken de İslam Hukukunun genel kurallarıyla ters düşmemeye özen göstermişlerdir[44]. Bu durum şer'i hukukla örfî hukukun düzenleme alanlarının kesin hatlarla ayrıldığı şeklinde yorumlanmamalıdır. Sadece biri belli alanlarda diğerine göre daha fazla yoğunluk kazanmıştır. Örneğin bugün özel hukuk olarak sınıflandırdığımız kişiler hukuku, aile, eşya, miras ve borçlar hukuku gibi İslam hukukunun ayrıntılı olarak düzenlediği alanlarda örfî hukuk daha zayıf kalmıştır. Buna karşılık devlet yönetimine ilişkin kurallar, anayasa, idare, ceza ve malî hukuk gibi modern kamu hukukunun temel alanlarında şer'î hukuk kesin ve ayrıntılı düzenlemelere gitmek yerine bu alanlarda düzenleme yapmayı zamanın siyasal otoritesine bırakmıştır[45]. Hatta İslam hukukunun kamu hukuku alanında getirdiği düzenlemelerin oldukça sınırlı olduğu da söylenebilir. Bu noktada, özellikle ceza hukuku ve mali hukuk alanında nispeten kesin ve ayrıntılı kimi kurallar getirmekle birlikte, devletin şekli ya da devlet yönetimine ilişkin olarak belli ilkeler sunmakla yetinmiştir. Örneğin devlet yönetiminde adalete ve şura prensibine vurgu yapılması böyledir.

Osmanlı padişahları koydukları kanunların şer'î hukuka aykırı olmamasına ayrı bir önem göstermişlerdir. Arazi Kanunnamesi ve Mecelle'nin[46] İslam Hukukuna uygunluğunun incelenmesi için şeyhülislamlığa gönderildiği bilinmektedir. Bunların dışında Topkapı Sarayı ve Başbakanlık Arşivlerinde bulunan birçok belgede padişah ve sadrazamın çeşitli hukuki meseleler hakkında şeyhülislamlıktan görüş istedikleri görülmektedir ve hatta şeyhülislamlıktan görüş alınmasının zorunlu olduğunu bildiren çok sayıda ferman mevcuttur[47]. Bu hassasiyet esasında yapılan düzenlemenin meşruiyet zeminini de oluşturmaktadır.

43 Ekinci, Osmanlı Hukuku, s. 167.

44 Schacht, Joseph (1977), İslam Hukukuna Giriş (Çev. Mehmet Dağ ve Abdulkadir Şener), Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, s. 89-92.

45 Aydın (2013), s.77.

46 Mecelle Cemiyetince hazırlanan mazbatada Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye hazırlandıktan sonra şeyhülislamlıkça (fetvahanece) ta'dilât-ı lâzıme'nin yapıldığından bahsedilmektedir. Berki, s. 10.

47 Ekinci (2012), s. 167.

Şeyhülislamların kendilerinden görüş istenmese de kimi konularda ihdas edilen örfî kanun ve uygulamalara, şer'i hükümlere uygun olmadıkları gerekçesiyle karşı çıktıkları ve hemen olmasa bile zamanla padişahın görüş ve iradesine etki ettikleri durumlar da söz konusudur. Örneğin, kapitülasyonlarla Osmanlı tebaası olmayan gayrimüslimlerin şahitliklerinin kabul edilmesine şeyhülislam Ebussuud Efendi; *"Nâ meşrû nesneye emr-i sultânî olmaz"* diyerek karşı çıkmıştır[48]. Hatta bazı kanunnamelerin doğrudan şeyhülislamlık tarafından hazırlandığına dair iddialar da vardır. Örneğin ilmiye teşkilatını yeniden düzenleyen İlmiye Kanunnamesi'nin de büyük ihtimal şeyhülislam Ebusuud Efendi tarafından hazırlanmıştır[49]. Ancak bu çok istisnai bir durumdur.

Osmanlı hukuk sistemi düalist bir yapı gibi görünse de esasında bir bütünlük arz etmektedir. Söz konusu bütünlüğün en önemli delillerinden biri, her iki hukukun da aynı yargı yerinde, yani genel mahkeme olan şeriye mahkemelerinde uygulanmış olmasıdır[50] . Bu iki hukuk öyle bir bütün olarak görülmüştür ki ayrı bir mahkeme yapısına veya ayrı bir kadı görevlendirmesine ihtiyaç duyulmamıştır. Kadı[51], hem şer'î hükümleri hem de devlet kanunu olan örfî hukuku uygulamak üzere görevlidir. Kadılar, yargılama görevlerini yerine getirirken ellerinin altında yukarıda özellikleri arz edilen resmi ve özel tedvinlerle birleştirilen sultanî hukuk derlemeleri bulundururdu[52]. Ayrıca kadılar padişahtan gelen emir ve fermanları da resmî sicillere geçirerek gerektiğinde üzerinde değişiklikleri kaydederlerdi[53]. Dolayısıyla Osmanlı Kadısı yalnızca yargılama görevini yerine getiren bir hukuk adamı değil, aynı zamanda bir takım idari görevleri de ifa eden bir bürokrattır.

Osmanlı örfî hukuk uygulamasında zaman zaman şer'î hukuka aykırı örfî hukuk kurallarının konulduğu da olmuştur[54]. Bu durumun örfî hukukun tanım ve nitelikleriyle doğrudan ilgisi olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir. Büyük ölçüde insan iradesinin ön planda olduğu bu tip düzen-

48 Demir, s. 278.

49 Akgündüz, Ahmet (2009), İslam Hukuku ve Osmanlı Tatbikatı Araştırmaları, 1. Basım, İstanbul, Osav Yayınları, s. 344.

50 Akgündüz, Ahmet (2006), Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, C:1, 2. Baskı, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, s. 87.

51 Osmanlı kadısı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ortaylı, İlber (1994), Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı, Ankara, Turhan Kitabevi.

52 İnalcık, Halil (2009), Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ, (Çev. Ruşen Sezer), 14. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, s. 81.

53 Akgündüz, Ahmet (2009), "İslam Hukukunun Osmanlı Devletinde Tatbiki: Şer'iyye Mahkemeleri ve Şer'iyye Sicilleri", İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, S:14, s.45.

54 Durhan, İbrahim (1999), "Osmanlı Hukukunun Yapısı Üzerine Bir Etüd", Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi, C:3 S:1, s. 227.

lemeler kamu otoritesi ya da otorite adına hareket eden kişiler tarafından şer'î hukuka aykırı şekilde uygulanmıştır. Kimi zaman fetva alınmak suretiyle kimi zaman da İslam Hukukunun verdiği bir yetki kullanılıyormuş gibi gösterilerek örfî hukuk şeklen şer'î hukuka uydurulmaya çalışılmıştır. Bazı dönemlerde ta'zir hakkının kullanımı gerekçesiyle cezaların suçlarla orantılı olması kuralı gözetilmeden ağır cezalar konulması bu duruma örnektir [55.] Yine bazı kanunname metinlerinin nişancılar tarafından "emr-i şer muteberdir, kanunu yoktur." ibaresi kullanılarak değiştirildiği görülmektedir[56].

B. OSMANLI YARGI SİSTEMİ

Osmanlı Devletindeki mahkeme teşkilatı İslam hukukunun erken dönemlerinden itibaren kurulup gelişen bir yapının devamı niteliğindedir. Özellikle Abbasi devrinde önemli ölçüde sistemleştirilen yargı teşkilatının özelliklerinin [57] birçoğu önce Selçuklu Devleti'ne, oradan da Osmanlılara intikal etmiştir[58]. Ancak kadıların görev tanımlamaları, bağlı oldukları hukuki esaslar ve mahkemelerin işleyişi, diğer İslam devletlerinde var olan idari ve yargısal kurumların aldıkları şekil incelendiğinde Osmanlı uygulamasında bu teşkilat yapısının önemli değişiklilere uğrayıp kendine özgü bir karakteristik bir yapıya sahip olduğu görülmektedir[59]. Pek çok alanda olduğu gibi bu alanda da Osmanlı Devleti, devraldığı mirası daha da geliştirip kurumsallaştırmıştır.

İslam hukukunda kişiler arasında çıkan anlaşmazlıkları çözme görev ve yetkisi monarşilerin hepsinde olduğu gibi devlet başkanına aittir. Osmanlı Devlet'inde padişahlar bu yetkilerini kazasker adında baş kadılar tayin edip onların diğer kadıları belirlemesi şeklinde kullanmışlardır[60]. Bu, yargı yetkisinin padişah adına gerçekleştirilmesinin sonucudur. Osmanlı Devleti'nde kazaskerlik makamı ilmiye sınıfı içinde ve hatta onun zirvesinde olan üst düzey bürokrasiyi ifade eder. Osmanlı uygulamasında Anadolu ve Rumeli kazaskerliği ihdas edilmiş olup, Rumeli kazaskeri rütbece üstündür. Şeyhülislamların çoğu Rumeli kazaskerliğinden gelmedir.

55 Aydın (2013), s. 76. Siyaseten katl uygulamalarında bu duruma rastlanmaktadır.

56 Akman, Mehmet (2007), "Örf", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi C:34, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 93.

57 Daha geniş bilgi için bkz. Atar, Fahrettin (1979), İslam Adliye Teşkilatı, 1. Baskı, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

58 Saydam, Abdullah (1999), Osmanlı Medeniyeti ve Tarihi, 2. Baskı, Trabzon, Derya Kitabevi, s. 284.

59 Durhan, İbrahim (2008), "Tanzimat Döneminde Osmanlı Yargı Teşkilatındaki Gelişmeler", Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C:12 S:3-4, s. 55; Aydın (2013), s. 77.

60 Bozatay, Şeniz Anbarlı/Demir, Konur Alp (2014)"Osmanlı Adli ve İdari Sisteminde Kadılık: Kurumsal Bir Değerlendirme", Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C:6 S:10, s. 76; Ekinci (2012), s. 368.

İslam hukuk terminolojisinde "hüküm, karar, hâkimlik" anlamlarına gelen kadı sözcüğü, Arapçada yargı anlamına gelen "kaza" sözcüğünün "ism-i failidir"[61] ve imparatorluğun her yerinde hukuki uyuşmazlıkların çözüldüğü şeriye mahkemeleri veya meclis-i şer' denilen genel mahkemelerde görev yapar. Bu mahkemelerde teorik olarak çok hâkimli yapı mümkün olmakla birlikte genelde bir tek kadı ve mahkemenin görev bölgesinin genişliğine göre çeşitli sayılarda yardımcılar (naib) bulunur[62] .

Yüksek İslami ilimler ile devrin pozitif bilimlerinin okutulduğu medreselerin yüksek kısmından mezun olanlara *danişmend* adı verilir ve bu kimseler bir ilmi heyetin önünde çok zorlu yazılı ve sözlü sınavlardan geçerek İstanbul Ruûsu denilen dereceyi alırlardı[63]. Bu dereceden sonra kişiler, kazasker konağında *mülâzemet* (staj) defterine kaydolup eğitimlerini tamamladıklarında kazasker tarafından kadı olarak atanabilirlerdi[64].

Kadılar görev bölgelerinin hudutlarında ve görev süreleri[65] içinde örfî ve şer'i hukuk alanlarında hem ceza hem de hukuk davalarını kapsayan çok yönlü bir yargı görevi icra ederlerdi[66]. Taraflar mutlaka toprak kadısına başvurmak zorundadırlar. Ancak bizzat kadı şikâyet edilecekse divanın göstereceği kadıya şikâyet edilmesi söz konusu olur.[67]Ayrıca bazı kadılıklar ihtisas mahkemesi işlevindedir. Örneğin Eyüp mahkemesi su hakları konusunda ihtisas sahibidir[68]. Öte yandan mahkemelerin bazı tür davalara bakmaktan alıkonuldukları da görülmektedir. Örneğin terekesi beytü'l-mâla kalan kimselerden 3000 akçeden fazla alacak iddia edenlerin davalarına şeriye mahkemelerinde değil

61 Gökçe, Turan (1994), "Anadolu Vilayeti'ne Dair 919 (1513) Tarihli Bir Kadı Defteri", Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Tarih İncelemeleri Dergisi, S:9, s. 215.

62 Aydın (2013), s. 78.

63 Ortaylı, İlber (2010), Osmanlıyı Yeniden Keşfetmek, 30. Baskı, İstanbul, Timaş Yayınları, s. 128.

64 Ekinci (2012), s. 369. Kadıların sıkı bir eğitim süreci ve zorlu sınavlardan geçerek yetişmeleri dikkat çekicidir. Zira klasik dönem Osmanlı Devleti'nin bürokratik yapılanması içinde neredeyse sadece müderris veya kadı olabilmek için belli bir eğitim ve diploma şartı aranmıştır.

65 Kadılar öğretim faaliyetinden uzun süre uzak kalmalarının aleyhlerine olacağı ve uzun süre bir bölgede görev yapmanın yöre halkıyla ilişkilerini kuvvetlendirip tarafsızlıklarını gölgeleyeceği düşüncesiyle bir yıl, üç yıl, yirmi ay gibi kısa sürelerle tayin edilmişlerdir. Bkz. Üçok ve diğerleri, s. 245. Ayrıca kadılara kadro bulma çabası da görev sürelerinin kısalmasına neden olmuştur. Bkz. İnalcık, Halil, (2012), "Kazasker Ruznamçe Defterine Göre Kadılık", Adalet Kitabı, 1. Baskı, Ankara, Kadim Yayınları, s. 136.

66 Şentop, Mustafa (2006), "Tanzimattan Önceki Dönemde Osmanlı Mahkemelerinin Görev ve Yetkisi", Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, S:1, s. 91-104.

67 Akdağ, Mustafa (1975) Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyanları, 1. Basım, Ankara, Bilgi Yayınevi, s. 91.

68 Yakut, Yakup (2006), 19. Yüzyıl Sonlarında İnegöl, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 9.

kazaskerlik mahkemesinde bakılır[69]. Klasik İslam yargılama hukuku ve yargı teşkilatı uygulamalarıyla kıyaslandığında bir çeşit ihtisaslaşma anlamına gelen bu durum Osmanlı uygulamasının kurumsallığının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Erken dönemlerde karşılaşılan uygulamalar bir tarafa bırakılırsa İslam hukukundaki genel teamülde olduğu gibi Osmanlı Devletinde de yargı, yönetimden ayrı ve bağımsız olarak teşekkül etmiş; kadılar kazasker veya şeyhülislam tarafından atanarak, gönderildikleri yerlerdeki yerel yöneticilerden bağımsız ve sadece merkeze karşı sorumlu olmuşlardır[70]. Günümüz modern hukuk sistemleri ve demokrasilerin vazgeçilmez unsuru olarak kabul edilen "yargı bağımsızlığı" ilkesinin tipik bir görüntüsü olarak kabul edebileceğimiz bu uygulama, Batı'da ancak XIX. yüzyılın ortalarından itibaren kabul edilmeye başlanmıştır.

Kadı yargısal görevlerinin yanı sıra merkezi idarenin emirlerini yerine getiren bir memurdur ve idari görevleri de vardır[71]. Kadının idari görevleri arasında çarşı pazarı, satılan malları, bu mallarda bulunması gereken özellikleri, fiyatları denetlemek, fiyatlara narh koymak faaliyetlerini sayabiliriz. Bu tür işlerde kadıların en büyük yardımcıları ihtisab ağası veya muhtesib denen görevlilerdir[72]. Ayrıca görev çevresindeki vakıfların şartlarına uygun yönetilmesini ve vergilerin hukuka uygun şekilde toplanmasını denetlemek yanında imam, hatip, vaiz gibi görevlileri tayin etmek, has ve tımarları teftiş etmek gibi birçok iş de kadının görevleri arasındadır[73].

Görevli olduğu işlere bakıldığında kadı yargı ve yürütme ile ilgili işlemleri birlikte yürütmektedir. Bu birleşme kendinden önceki örneklerde olduğu gibi yürütme bünyesinde değil, yargı bünyesinde olduğu için hukuk devleti

69 Ekinci (2012), s. 371.

70 Ekinci (2012), s. 372.

71 Anıl, Yaşar Şahin (1993), Osmanlı'da Kadılık, 1. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 43-46.

72 Bunların dışında, kadıların idari ve kazâî işlerini yaparken onlara yardımcı olan nâib, şühûdü'l-hâl, kassâm ve kâtip gibi birçok yardımcısı bulunmaktadır. Ayrıca kadılar sıklıkla müftülerin hukuki bilgisine başvurmuşlardır. Bkz. Aydın (2013), s. 82.

73 Akbulut, İlhan (2000), "Osmanlı Devletinde Adalet Düzeni", Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi, C: 4 S: 1-2, s. 225. Kadıların bu görevlerinin çeşidi kadılık yaptıkları yere ve zamana göre artıp eksilmektedir. Bkz. Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (2014), Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı, 4. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 113. Burada sayılan görevler dışında vakıfların kurulması ve sentlerin tanzimi, köle azadı, vasiyetnamelerin tanzimi, terekenin taksimi, alım satım, kira, vekâlet, rehin, nikâh gibi hukuki işlemlerin yapılması ve boşanmaların tescili gibi bugün noterler, evlenme ve nüfus memurlarının yaptığı işlemler de eklenince Osmanlı Devletinde kadının ne kadar çok ve çeşitli kazâî, idarî, mülkî, askerî görevleri bulunduğu görülmektedir. Akdağ, Mustafa (1955), "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar", Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, C: 13 S:1-2, s. 48.

ilkesinin gerçekleşmesi bakımından dikkat çekici bir noktadır[74]. Bu durum Tanzimat dönemine kadar devam etmiş, bu dönemde gerçekleştirilen idari reformlar sonrasında idari görevleri yerel yöneticilere aktarılarak uhdelerinde sadece yargısal görevleri bırakılmıştır[75].

Osmanlı yargı teşkilatının yapısı esas itibariyle tek dereceliydi ve davalar genel mahkeme görünümündeki şer'iyye mahkemelerinde kadı marifeti ile görülürdü. Ancak Osmanlı Devleti'nde, şer'iyye mahkemeleri dışında, merkezde bulunan Divan-ı Hümayun'un, veziriazam divanları ile kazaskerlerin, ayrıca esnaf üzerinde lonca ve benzeri meslek kuruluşlarının, mali konularda defterdarların, askerler üzerinde yeniçeri ağası ve kaptan-ı deryanın ve ayrıca tımar ve araziyle ilgili bazı konularda beylerbeyi ve sancakbeyleri[76] divanlarının bir kısım yargı yetkileri mevcuttu[77]. Fakat bu durumu yargı sisteminde çok başlılık ya da dağınıklık olarak değerlendirmek de doğru değildir. Çünkü hepsinin görev tanımlamaları ayrı ayrı yapılmıştır.

Osmanlı yargı teşkilatında bir de Cemaat Mahkemeleri ile Konsolosluk Mahkemeleri bulunurdu. Gayrimüslim tebaa kendi aralarındaki ahvâl-i şahsiyeye ilişkin (şahıs, aile ve miras hukuku) uyuşmazlıklarını kendi dini hukuk sistemlerine ait kurallar çerçevesinde çözülmek üzere cemaat mahkemeleri denilen ruhani meclislerine götürebilirlerdi[78]. Ayrıca Osmanlı ülkesinde bulunan müste'menler[79] olarak adlandırılan ecnebiler 1535 yılında ilk defa Fransızlara olmak üzere sonradan bütün Avrupalı devlet vatandaşlarına tanınan ayrıcalıklarla kendi aralarındaki belirli ihtilafları konsolosluk mahkemelerinde çözme konusunda tercih sahibi olmuşlardır[80]. Sayılan bu özel mahkemeler tercihe bağlı olarak işlev görürler, taraflardan birinin rızası bulunmazsa olay genel mahkeme olan şer'iyye mahkemesine taşınırdı[81]. Kaldı ki taraflardan biri Müslümansa uyuşmazlık her halükarda şer'iyye mahkemesinde çözümlenmek zorundadır.

74 Saydam, s. 287.

75 Kaya, Kemal (2007), "Tanzimat'tan Önce Belediye Hizmetleri ve Voyvodalar", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, C:26 S:41, s. 103,104.

76 Sancak Beyinin yargılama yetkisine dair açıklamalar için Bkz. Fendoğlu, Hasan Tahsin (1996), İslam ve Anayasa Hukukunda Yargı Bağımsızlığı Anayasa Tarihi Açısından Mukayeseli Bir İnceleme, 1. Baskı, İstanbul, Beyan Yayınları, s. 136.

77 Ekinci, Ekrem Buğra (2001), "Osmanlı Hukukunda Mahkeme Kararlarının Kontrolü (Klasik Devir)", Belleten, C:65 S:244, s. 963-964.

78 Aydın (1994), s. 420.

79 Müste'men, İslam ülkesine izinli (pasaportlu ve/veya vizeli) ve süreli olarak giren gayrimüslimlere denir.

80 Demir, s. 161.

81 Aydın (1994), s. 421.

III. KLASİK DÖNEM OSMANLI HUKUKU'NDA PADİŞAHIN YARGI YETKİSİ

Devlet başkanı ya da siyasi otorite olarak Osmanlı padişahının yargıya ilişkin yetkilerini açıklayabilmek için İslam kamu hukukunda siyasi otoriteyi ifade eden halifeye kısaca göz atmak yerinde olacaktır.

A. HALİFE VE YARGI YETKİSİ

İslam Hukukunda devleti yöneten kişi ya da otoriteye, bir kimseye halef olan, onu temsil eden anlamlarına gelen halife denmektedir[82]. Halife için *emîrü'l-mü'minîn* veya *veliyyü'l-emr* tabirleri de kullanılmaktadır[83]. Devlet başkanları Hz. Peygamber'in halefidirler[84]. Hz. Peygamber'in yaşadığı dönemde İslam toplumuna reislik, kadılık, imamlık ve kumandanlık yapmış olması nedeniyle, halefi olan devlet başkanları da müminlerin emini, imamı manalarına gelmek üzere *ulülemir, emirülmüminin, imamülm*üslimin olarak isimlendirilmektedir[85]. Kuşkusuz halifeye böyle anlamlar yüklenmesinde günün şartları etkili olmuştur. Hz. Peygamber'in risalet görevinin dışında bir devlet kurucusu, devlet adamı olması doğal olarak kendisinin halefi sayılacak siyasi otoriteye de bu tip görevlerin yüklenmesini zaruri kılmıştır.

Hilafet, halk ile halife arasında bir sosyal sözleşme gibidir. Bu sözleşme kurulurken Halife İslami kurallar çerçevesinde hareket etmek, halk ise itaat etmek edimleri altına girmektedir[86]. Bu durumu imamet sözleşmesi denilen siyasi nitelikli bir akitle karşılayanlar da vardır. İmamet sözleşmesi ile milletin itaat altına girmesi için halife olacak kişinin icabı, ümmetin kabulü ve yine ümmetin halifeye biat etmesi şeklinde üç şartın varlığı gereklidir[87]. Ancak buradaki biat ve itaatin her koşulda olacağını söylemek İslam devlet anlayışıyla bağdaşmaz. Çünkü dört halife döneminde bizzat Hz. Peygamber'in ashabı adalet ve şeriatten ayrılan halifeyi gerekirse kılıçlarıyla düzelteceklerini deklare etmişlerdir.

82 Karaman, Hayrettin (1984), Anahatlarıyla İslam Hukuku Giriş ve Amme Hukuku, 1. Baskı, İstanbul, Ensar Neşriyat, s. 192.

83 Ekinci (2012), s. 213.

84 Demir, s. 131.

85 Ansay, Sabri Şakir (1958), Hukuk Tarihinde İslam Hukuku, Düzeltilmiş ve Genişletilmiş 3. Baskı, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, s. 307-308.

86 Ekinci (2012), s. 219.

87 Özçelik, A. Selçuk (1956) "İslam Hukukuna Göre Hükümdarın Hukuki Durumu", Ceza Hukuku ve Ceza Usul Hukuku Ordinaryüs Profesörü Dr. Tahir Taner'e Armağan, 1. Baskı, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, s. 147.

Müslüman, erkek ve vücudu tam, güç sahibi ve ilim sahibi kimseler arasından[88] Sünni ve Şii mezheplerde ayrı ayrı yöntemlerle olmak üzere[89] göreve getirilen halife, Hz. Peygamber'in temsilcisidir ve onun adına hukuku uygular[90]. Ancak İslam devleti teokratik karakter taşımadığı için halifenin hukuka uymakta tebaadan bir farkı bulunmamaktadır. İslam hukukunun hiçbir kaynağı halifeye kudret ve imtiyaz bahşetmemiş, onu bir ümmetin ferdi olarak tasvir etmişlerdir[91]. Her insan gibi hata yapıp gerekirse genel mahkemeler tarafından yargılanıp cezalandırılabileceği kabul görmüştür[92]. Bu nedenle Halife, devleti yönetirken İslam hukuku kurallarına uymak zorundadır. İslam hukukunun kural koymadığı alanlarda ise kamu yararını gözetmek şartıyla sınırlı bir yasama yetkisine sahiptir[93]. Bu duruma ilişkin bir açıklama Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'nin 58. maddesinde yer almaktadır. İlgili madde "Raiyye, yani teb'a üzerinde tasarruf maslahata menutdur (bağlıdır)" demektedir[94].

Halifenin İslam toplumunun üyesi diğer bireylerle karşılaştırıldığında hiçbir ayrıcalığı bulunmamasına rağmen, onlara nazaran çok ağır görevleri bulunmaktadır. Halifenin üzerine düşen görevler klasik fıkıh kitaplarında on madde altında özetlenmiştir[95]:

a) İslam dinini, ilk devirde tespit edilen esaslara uygun olarak muhafaza etmek, dine yönelen şüpheleri bertaraf etmek, bunun için gereken hakları korumak ve cezaları uygulamak;

b) Çekişmeli taraflar arasında şer'i hükümleri uygulamak, adaleti tevzi etmek yani yargılama hukukunu tatbik etmek;

c) Emniyet, huzur ve asayişi sağlamak;

d) Ülkenin sınırlarını korumak ve dış tehditlere karşı gereken tedbirleri almak;

e) İslamiyeti yaymak ve gerekirse bu uğurda cihad (savaş) yapmak;

f) Devletin gelirlerini meşru yollar ve ölçütler içinde kimseye haksızlık etmeden tahsil etmek;

g) Devlet hazinesinden (beytülmaldan) yapılan harcamaları, başta devlet memurlarının maaşları olmak üzere, adalet ölçütleri içinde yapmak;

88 Ansay, s. 309.
89 Aydın (2013), s. 108.
90 Ekinci (2012), s. 214.
91 Karaman (1984), s. 198.
92 Karaman, Hayrettin (1996), Mukayeseli İslam Hukuku, 5. Baskı, İstanbul, Nesil Yayınları, s. 97.
93 Ekinci (2012), s. 223.
94 Berki, s. 24.
95 Cin/Akgündüz, s. 175; Cin/Akyılmaz, s. 98; Karaman (1996), s. 97-98.

h) Kamu hizmetlerinin eksiksiz yürütülmesi için layık olanlar arasında kamu görevlilerini tayin etmek;

i) Müslüman halkın idaresini, yapacağı tetkik ve araştırmalarla bizzat kontrol etmek; zevk eğlenceye dalarak idareyi yeteneksiz dalkavuk ellere teslim etmemek.

Yukarıda sayılan İslam hukukunda siyasi otoriteyi ifade eden halifenin yürütme ve yargı görevleri yanında sınırlı da olsa bir yasama yetkisi bulunmaktadır.

Anlaşıldığı üzere Halife tüm klasik monarşilerde olduğu gibi yargı fonksiyonunun başıdır. Halifenin asli yargı görevi hüküm vermek, yani teb'a arasındaki hukuki ihtilafları şer'i kurallar çerçevesinde çözmektir[96]. Bu görevi ile halife yargı fonksiyonunun başı haline gelmekte ve baş hâkim, baş yargıç olarak nitelendirilmektedir[97]. Hz. Peygamberin Medine'ye gelmesinden sonra kurulan devlette nihai yargı merci olması, gerek Müslümanların gerek gayrimüslimlerin cezai ve hukuki uyuşmazlıklarını bizzat yargılama yaparak çözmesi halifenin yargı görevinde belirleyici olmuştur. Aslında Halifenin baş hâkim (baş kadı) olarak görülmesi de bu geleneğin bir devamıdır[98]. Daha sonraki dönemlerde de örneğin Osmanlılarda Yıldırım Bayezid yargı divanları kurup dava dinlemişlerdir[99].

Halifenin görevleri arasında hukuki anlaşmazlıkların çözülmesi ve adaletin dağıtılması ile adli kararların infazı ve ceza hukuku kuralların uygulanmasının bulunması[100] nedeniyle halife olacak kişinin müçtehit hukukçu seviyesinde ilim sahibi olması gerektiği savunulmuştu[101]. Ancak bu ilmin derecesi konusunda fıkıhçılar bir noktada buluşamamışlardır. Örneğin Hanefi hukukçular bu derecede bir ilmin gerekli olmadığı düşüncesindedirler. Fıkhı kafi derecede bilmesinin yeterli olduğunu, müçtehitlik mertebesinin gerekmediğini savunmuşlardır[102]. Zira halife isterse devrin müçtehitlerinden yararlanabilme imkânına sahiptir[103]. Kanaatimizce Hanefi hukukçuların bu konudaki düşüncesi daha isabetlidir. Zira İslam hukukunda halife siyasi otoriteyi ifade

96 Ekinci (2012), s. 223; Karaman (1996), s. 97.
97 Ancak devlet başkanı kendisiyle ilgili davalara bakamaz, Atar, s.116-117.
98 Aydın (2013), s. 120.
99 Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1998), Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı, 3. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 1; Mumcu, Ahmet (1986), Divan-ı Hümayun, 2. Baskı, Ankara, Birey ve Toplum Yayınları, s. 23.
100 Cin/Akyılmaz, s. 80.
101 Cin/Akgündüz, s. 171.
102 Özçelik, s. 151.
103 Aydın (2013), s. 114.

etmektedir. Devletin nüfusu arttıkça yargı sisteminin daha da kurumsallaşması kaçınılmaz bir zarurettir. Bu kadar fazla görev tanımlaması olan halifenin kuşkusuz en önemli görevi siyasi otoriteyi temin etmektir. Kapsamlı, fonksiyonel ve liyakat ölçüsünde oluşturulmuş kurumsal bir yargı teşkilatı siyasi otoritenin yargı fonksiyonunu ifa etmesinde yeterli olacaktır.

Devlet başkanları uhdelerindeki ağır görevleri tek başına ifa edemez hale geldiklerinde, bunun için vezirler, kadılar, memurlar gibi yardımcılar kullanmaya başlamışlardır[104]. Kısaca bir bürokratik teşkilatlanma da diyebileceğimiz bu durum yargı görevi için de geçerlidir. İslam'ın ilk devirlerinde halifeler yargı görevlerini bizzat kendileri ifa edebilirlerken, zamanla toprakların genişlemesi, buna bağlı olarak teb'anın büyümesi ve hukuki uyuşmazlıkların artması şahsi iş görmeyi imkânsız hale getirmiş ve halifeler yargı görevini yardımcılar vasıtasıyla yerine getirmek zorunda kalmışlardır[105]. Bu durum yukarıda sözünü ettiğimiz fonksiyonel ve kurumsal yargı sisteminin kurulmasını zorunlu kılmıştır. İşte İslam hukukunun öngördüğü yargı sistemi bu şekilde oluşmuş, her birime atanan kadılar kamuyu temsilen yargı görevini ifa etmeye başlamışlardır.

Yargı fonksiyonuna dair görevlerini icra etmeleri için halifenin kendisini temsilen atadığı kadılarla arasındaki ilişki bir vekâlet akdi ilişkisi olup[106], kadıların sorumlulukları doğrudan halifeye karşıdır[107]. Kadıların sorumluluklarının halifeye karşı olması, halifenin kadıları denetleme durumunu doğurmaktadır. İlk halifelerin yargı mercileri tarafından verilen kararları denetlemiş olduklarını kaynaklar doğrulamaktadır[108]. Bunun doğal bir sonucu olarak da Halife atadığı kadıyı azledebilir[109]. Ancak halifenin şahsında görünen atama yetkisinin ilk ve asıl sahibi ümmet olduğu için hem sebepsiz azil söz konusu olamaz[110]; hem de kadının kamusal gücünün kaynağı halk olduğu için halifenin vefatı ve azli ile kadıların görevleri sona ermez[111]. Bu bağlamda bir çeşit

104 Karaman (1996), s. 98.
105 Ansay, s. 308.
106 Ekinci (2012), s. 227.
107 Ansay, s. 308.
108 Aydın (2013), s. 120.
109 Özkorkut, Nevin, Ünal (2008), "Yargı Bağımsızlığı Açısından Osmanlı'da ve Günümüz Türkiyesi'nde Yargıya Genel Bir Bakış", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C:57 S:1, s. 231.
110 Devlet başkanının azli için gerekçe gösterme mecburiyeti konusunda hukukçular arasında görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Fendoğlu (1996), s. 249 vd.
111 Durhan, İbrahim (2000), "Divan-ı Hümayun'un Yargı Yetkisi", Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C:4 S:1-2, s. 62-63; Karaman (1984), s. 188.

yargı bağımsızlığı ve günümüzün hakimlik teminatından söz edilebilir. İslam hukukunun teşekkül dönemlerini tarih itibariyle değerlendirdiğimizde kuşkusuz bu çok dikkat çekici bir durumdur. Aynı dönemlerde dünyada en çok bilinen Roma hukuku ve kilise hukuku için bu ilkelerden söz edebilmek mümkün gözükmemektedir

İslam hukukundaki halife ile ilgili düzenlemeler diğer Müslüman hükümdarları için de uygulanmıştır[112]. Çünkü diğer Müslüman devletlerdeki siyasi otoriteler de bir İslam toplumunu yönetmektedir. Halife gibi kapsayıcı bir güç olmasa da hukuki anlamda ve özellikle icraatlarının doğuracağı sonuçlar bakımından bulundukları mevkiin önemi onları tıpkı bir halife gibi hem yetki hem de sorumluluklarla donatmaktadır. Hem bir halife kadar güçlü hem de bir halife kadar hak ve adalet hususunda hassas olmaları gerektiği beklentisi, Müslüman devlet başkanlarının halifeler için geçerli düzenlemelerle bağlı olmaları sonucunu doğurmuştur.

B. OSMANLI PADİŞAHI VE YARGI YETKİSİ

Sözlük anlamı "iktidar sahibi kimse, hükümdar" olan Padişah Osmanlı hükümdarlarının unvanları arasında örfî hükümdarlık sıfatını ifade etmektedir[113]. Padişah, Osmanlı devletinin başkanıdır. Bu bakımdan hukuken İslam hukukundaki halife konumundadır ve halife için geçerli olan hükümler padişah için de geçerlidir[114]. Osmanlı padişahlarının halifelere tanınan hak ve yetkileri de haiz olduğu söylenebilir[115].

Yavuz Sultan Selim Kahire'yi fethettikten sonra Abbasi halifesinin halifeliği kendisine devrettiği ve bu vakaya dayanarak özellikle XVI. Yüzyıldan sonra Osmanlı padişahlarının halife unvanını da kullanmış oldukları iddia edilmektedir[116]. Oysa Yavuz Sultan Selim ve halefi Kanuni Sultan Süleyman'ın bu unvanı hiç kullanmamış olmaları söz konusu iddiayı çürütmektedir. Hatta iddia edilen olaydan önce Fatih Sultan Mehmet ve II. Bayezid hilafete benzer unvanlar kullanmışlardır[117]. Bu bakımdan Osmanlı padişahlarının kullanmış

112 Demir, s. 131.
113 İnalcık Halil (2007), "Padişah", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C:34, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 140.
114 Ekinci (2012), s. 230.
115 Cin/Akgündüz, s. 186.
116 Güriz, Adnan (1991), "Türkiye'de Hukuki Pozitivizm", Anayasa Yargısı Dergisi, S:8, s. 147.
117 Ortaylı, İlber (2008), Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2. Baskı, Ankara, Cedit Neşriyat, s. 198.

oldukları halife unvanlarının gazada önderlik eden, İslam topluluğunu yöneten şeklinde sınırlı bir anlamı bulunmakta, tüm İslam âleminin önderliği ihtimali zayıf kalmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan yıkılışına kadar Padişahların sadece Osmanoğulları hanedanının erkek üyeleri arasından gelebileceği kuralı hâkim olmuştur[118].Osmanlı tarihi boyunca egemenliğin Osmanlı hanedanına ait olduğu düşüncesi hiç sorgulanmamıştır. Osmanlı Devleti'nin çağdaşları olan klasik Avrupa monarşilerinde kanlı ve kimi zaman da devletlerarası mücadelelere neden olan taht kavgaları yaşanırken, Osmanlı hanedanını devirmek gibi bir girişimle hiç karşılaşılmamıştır.[119]. Hatta Osmanlı hanedanı eski Türk devlet geleneğindeki kut inancına benzer şekilde bir çeşit kutsamayla karşı karşıyadır. Bu durum hakanın ancak ve ancak Açinaoğulları denilen belli bir sülaleden gelebileceği Türk geleneğinin bir devamı niteliğindedir[120]. Padişahın yönetme yetkisine çeşitli nedenlerle son verildiği, tahttan indirildiği dönemler elbette yaşanmıştır. Fakat Padişah tahtan indirilse bile yerine geçecek isim mutlaka bir Osmanoğlu olmuştur[121].

Osmanlı Devleti'nde yönetici erkin belirli bir hanedana mensubiyeti, devlet eşittir hanedan şeklinde bir sonuç doğurmamıştır. Devletin padişah ve ailesinden bağımsız bir varlığı mevcuttur[122]. Bu durumu yaratan en önemli etken Osmanlı Devletinin monarşinin standart bir şekli olmaması, padişahın yetkilerinin çeşitli açılardan sınırlandırılmış olmasıdır. İslam devlet şeklinin din esaslarına dayanıyor olmasının ona teokratik bir karakter kazandırmadığından, devletin yöneticisine olağanüstü yetkiler bahşetmediğinden yukarıda söz edilmişti. Bu duruma benzer şekilde Osmanlı devletinin şeklini de tam olarak klasik monarşi olarak adlandırmak doğru değildir. Osmanlı devlet şekli kendine özgü nitelikler taşımaktadır[123]. Zira Osmanlı padişahları kamu yararı ile sınırlı bir yönetme yetkisine sahiptirler. Padişahla reaya arasındaki ilişki Mecelle-i Ahkam-ı Adliye'nin 58. maddesinde "Raiyye, yani tebaa üzerinde ta-

118 Üçok ve Diğerleri, s. 221; Armağan, Abdüllatif (2011), " Klasik Dönemde Osmanlılarda Devlet Yönetim Anlayışına Dair Bazı Düşünceler", Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi, C:5 S:9, s. 146.

119 Cin/Akyılmaz, s.115; Yurtseven, Yılmaz (2006), "Osmanlı Devleti'nde Siyasal İktidarın Meşruluk Temelleri", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, s.84.

120 Ekinci (2012), s. 233-234.

121 Üçok ve Diğerleri, s. 221; Cin/Akyılmaz, s. 115; Yurtseven, s. 84.

122 Cin/Akgündüz, s. 186.

123 Armağan, s. 143.

sarruf maslahata menuttur" şeklinde ifade edilmiştir.[124]. Hatta bu ilişki yetim ile vasisi arasındaki ilişkiye benzetilmiştir[125]. Yönetme yetkisinin bir emanet olduğu, bu yetkinin ancak hukuk ve adalet ile kullanılabileceği vurgulanmıştır.

Osmanlı Devleti'ni klasik monarşiden ayıran, padişahın yetkilerini sınırlayan diğer bir husus ise Padişah'ın hiçbir tasarrufu dolayısıyla sorumsuz olmamasıdır. Tüm icraatları şer'î hükümlere uygun olmak zorundadır[126]. Padişahın görevi şer'î hukuku icradan ibarettir, bunun dışında yine şer'î hukukun çizdiği sınırlar içinde ve ona bağlı olan bir yasama yetkisine sahip olup başkaca hiçbir imtiyaza sahip değildir.

Yukarıda açıkladığımız şer'î hukuk ile sınırlandırılmış yönetim erki, padişahın devletin sürekliliğinin ve varlığının kaynağı olarak görülmesine, siyasî ve hukukî bütün güçleri elinde toplamasına engel bir durum oluşturmamıştır. Padişah, devletin bütün yetkili kişi ve kurumlarının başı ve hatta onların varlık sebebidir. Bu yönüyle Osmanlı siyasi iktidarı olan padişah, eski Türk egemenlik anlayışının izlerini taşıdığı gibi, İslam hukukunun öngördüğü siyasi otorite tipine de uymaktadır.

Osmanlı klasik döneminde padişah devletin bütün fonksiyonlarını elinde toplamıştır. Yasama, yürütme ve yargı güçlerinin kullanılmasında mutlak egemendir[127]. Başka bir deyişle Osmanlı Devleti'nde bütün monarşilerde olduğu gibi, tefrik-i kuvvâ (kuvvetler ayrılığı) değil, tevhid-i kuvvâ (kuvvetler birliği) prensibi geçerlidir. Ancak bu durum teorik olup, erkin ilk sahibini göstermekte, uygulamada bu fonksiyonların her biri özel olarak kurumsallaşmış çeşitli bürokratik müesseseler tarafından vekâleten yürütülmektedir[128]. Padişah bunlar üzerinde denetleyici ve dengeleyici bir misyona sahiptir[129].

Bu çalışmada padişahın yargı yetkisi konu alındığı için diğer fonksiyonlar bir yana bırakılıp, yargı fonksiyonu üzerinde durulmaktadır. Bu çerçevede öncelikle padişahın yargı yetkisini bizzat kendisinin kullandığı durumların, ardından da çeşitli aracılar yardımıyla kullandığı durumların saptanması ge-

124 Berki, s. 24.
125 Fendoğlu, Hasan Tahsin (1994), Hukuk Tarihimizde Temel Haklar, Konya, Mimoza Yayınları, 1994, s. 85.
126 İnalcık (2007), s. 140.
127 Seyitdanlıoğlu, Mehmet (1999), "Divan-ı Hümayundan Meclis-i Mebusan'a Osmanlı İmparatorluğu'nda Yasama", Güler Eren ve diğerleri (Ed.), Osmanlı, C:6, 1. Baskı, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, s. 17.
128 Ekinci (2012), s. 238.
129 Demir, s. 251.

rekmektedir. Padişahın bizzat yargılama yapmayıp bu işi otoritesi altındaki kurumlar eliyle gerçekleştirmesi; şer'iyye mahkemesi yargılaması, Divan-ı Hümayun yargılaması ve kazasker divanında yapılan yargılamaların tamamını kapsamaktadır. Bunları sırasıyla incelemek yerinde olacaktır. Yargı bürokrasisi olarak da değerlendirebileceğimiz bu kurumların yargılama yetkileri, sembolik olarak padişahın uhdesinde olan yargı yetkisinin tezahürünü ifade etmektedir.

1. Padişahın Bizzat Yargılama Yapması

Osmanlı Devleti'nde reayanın bazı durumlarda doğrudan padişahın adaletinden yararlanma hakkı mevcuttur. Bu amaçla erken dönemde Orhan Gazi ve II. Murad'ın sabahları sarayın önünde bizzat halkın şikâyetlerini dinledikleri bilinmektedir[130]. Ayrıca devletin yıkılışına kadar devam eden bir gelenek olan Cuma selamlığında bir görevli Padişah'ın yolu üzerinde halkın arz-ı hallerini (dilekçe) toplayarak sonradan padişaha arz ederdi[131]. Padişah bu yakınmaların gereğini kimi zaman bizzat kendisi yerine getirir[132] kimi zaman ise işi ilgili kadıya veya direk olarak Divan-ı Hümayun'a havale ederdi. Bu havalenin nereye yapılacağı uyuşmazlığa konu olayın şer'î veya örfî olması ya da yakınılan kişinin reayadan veya askeri sınıftan olması ile ilgilidir.

Osmanlı Devleti'nde Padişahlar kendilerine intikal eden şer'î uyuşmazlıklar hakkında yargılama yapmaktan kaçınmış, bu alandaki yetkisini kadılar aracılığıyla kullanmayı tercih etmişlerdir[133]. Örfî hukuka ilişkin konularda ise padişahın yargı yetkisi sınırsızdır[134]. Öyle ki Padişah bu alanda çıkan uyuşmazlığı istediği gibi çözebilir veya çözdürebilirdi. Bu serbestliğin kaynağı padişahın örfi hukuk yaratma yetkisinde yatmaktadır. Kuralı koyanın da uygulayanın da kendisi olması Padişaha örfî yargılama alanında sınırsızlık tanımıştır. Örfî hukuk alanında hükümdar iradesi kanun olduğu için isterse uyuşmazlığı çözerken yeni bir hukuk kuralı dahi ihdas edebilirdi[135]. Elbette bu durumu Padişahın keyfe keder yargılama yapma yetkisi olduğu şeklinde yorumlamamak gerekir. Çünkü İslam hukukunu uygulayan kişinin uymakla yükümlü olduğu

130 İnalcık, Halil (1998), "Adaletname", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C:1, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 346.

131 Aydın (1994), s. 402. Cuma selamlığı konusunda bakınız. İpşirli, Mehmet (1993), "Cuma Selamlığı", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C: 8, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

132 Padişahlar kuruluş yıllarında her zaman, Fatih'ten sonra ise gerekli gördüklerinde divanı hümayuna başkanlık ederek davaları bizzat dinlemişlerdir. Cin/Akyılmaz, s. 132.

133 Aydın (2013) s. 136; Cin/ Akyılmaz, s.132.

134 Özkorkut, s. 231.

135 Üçok ve diğerleri, s. 228.

kurallar vardı. Padişah yargılama yaparken bir yönetici değil bir kadı gibi hareket etmek zorunda olup yetkisini mutlak biz sınırsızlıkla kullanması söz konusu değildir[136]. Sınırlı yasama yetkisine dayanarak koyduğu kuralları uygulamak noktasında dahi örfî hukukun sınırlarına riayet etmek mecburiyetindedir.

Padişahın bizzat yargılama yapması, devlet ve millet için zararlı gördüğü kişileri cezalandırabilmesi hatta öldürülmelerine dahi karar verebilmesi *ta'zir bi'l-katl* veya *siyaseten katl* olarak adlandırılmaktadır[137]. Siyaseten katl uygulaması Osmanlı Devleti'nde sadece devlet adamlarının cezalandırılmasında kullanılmış ve Tanzimat Fermanı ile padişah bu yetkisinden vazgeçmiştir[138] .

Siyaset kelimesinin sözlük anlamı "hükümet etme, devlet idaresi, devlet işlerini düzenleme ve yürütme sanatıyla ilgili esaslar ve devletlerarası ilişkiler kurma"dır[139]. Padişahın yargı yetkisinin içindeki anlamı ise devlet idaresi amacıyla alınan tedbirler ve bununla ilgili olarak padişahın verdiği ölüm cezasıdır[140]. Bu yetkinin bir örfî hukuk uygulaması olan ta'zire dayandığı ve kaynağını şer'i hukuktan aldığına dair daha önce açıklamalar yapılmıştı. İster padişahın örf yetkisine dayanarak ceza alanını düzenlemesi olarak nitelendirelim ister bir şer'î ta'zir yetkisi olarak değerlendirelim, padişahın vermiş olduğu ölüm cezalarına siyaset adı verilmektedir[141]. Egemenlik kavramı ile ilgili öneminden dolayı Osmanlı uygulamasında özellikle kardeş katli ve kul sistemi uygulamalarında bu cezalandırma yöntemine sıkça başvurulduğunu burada belirtmekte yarar vardır.

Siyaseten katl cezasının verilmesinden önce bir soruşturma yapıldığı, bu soruşturma esaslarına göre şeyhülislamdan fetva alındığı ve ancak sonrasında cezanın padişah fermanı ile resmilik kazandığı anlaşılmaktadır[142]. Fakat Osmanlı dönemi siyaseten katllerinde yargılamasız soruşturmalara, soruşturmasız fermanlara da rastlanmaktadır[143]. Bu arada siyaseten katl cezasının infazından önce affının da mümkün olduğunu belirtmek gerekir[144].

136 Fendoğlu (1996), s. 158.

137 Tanör, Bülent (1999), Osmanlı - Türk Anayasal Gelişmeleri, 3. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, s. 29. Siyaseten katl ile ilgili geniş bilgi için bkz. Mumcu, Ahmet (2007), Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl, Geliştirilmiş 3. Baskı, Ankara, Phoenix Yayınları.

138 Üçok ve diğerleri, s. 331; Devlet adamlarının böyle bir tehdit altında olmaları, devlet memurları ve kadıların faaliyetlerine itirazı olanların en son padişaha müracaat etmelerine vesile olmuştur. Bkz. Ekinci (2012), s. 240.

139 Devellioğlu, s. 959.

140 Katgı, İsmail (2013), "Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl (Hukuki Mahiyeti, Sebepleri, Usulü, İnfazı ve Sonuçları)", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C:6 S:24, s. 182.

141 Mumcu (2007), s. 41.

142 Katgı (2013), s. 192-193.

143 Uzunçarşılı (1988), s. 13; Mumcu (2007), s. 92-99.

144 Cin/Akgündüz, s. 337.

Osmanlı Devleti'nde reayanın ve ilmiye sınıfını oluşturan ulemanın katlinin son derece sınırlı olduğunu, bu cezanın daha çok devşirme kökenli kullar olan askeriler üzerinde uygulandığını söylemek gerekmektedir[145] . Elbette bunun nedeni ulema sınıfının Müslüman-Türk kökenli kişilerden geliyor olmalarıdır. Çünkü doğuştan Müslüman olan bir kimsenin yargılanmadan infazı İslam hukuku çerçevesinde mümkün değildir. Ancak teorik olarak padişahın kulları kabul edilen devşirme kökenli asker veya sivil bürokratlar için böyle bir durum söz konusu değildir. Mukadderatları padişahın iradesine bağlı olan bu "özgür köleler", veziriazam sıfatıyla siyasi iktidarın zirvesine oturarak padişahın mutlak vekili olabilmelerine karşılık zaman zaman yargılama dahi yapılmaksızın infaz edilerek aileleri sürgüne tabi tutulup, malları müsadere edilmiştir.

İlmiye sınıfı diğer kişi grupları arasında avantajlı bir yere sahiptir. Ancak sınırlı hallerde ve istisnai durumlarda siyaseten katl cezası ile karşılaşmışlardır[146] Fakat her halde ilmiye kökenlilerin üstlerinin müsaade ve icazeti olmadan katledilmeleri mümkün değildir[147]. Öyle ki 180'in üzerinde şeyhülislamdan sadece üçünün katli bilinmektedir. Hemen hemen aynı sayıdaki veziriazamdan ise 44'ü siyaset edilmiştir[148]. Siyaseten katl müessesinin hanedan içi katillerde özellikle şehzadelerin bağy suçu[149] işledikleri gerekçesiyle uygulanmasına da sık rastlanmaktadır[150]. Bu tür siyaseten katllerin meşruluğu,

145 Mumcu (2007), s. 49. Devşirme kullar hakkında geniş bilgi için bkz. Yurtseven, s. 104 vd.

146 Bu konuda en çarpıcı örneklerden biri, Fatih'in İlmiye'den gelme ve erken dönemlerden beri devlette hep üst rütbe görevlerde bulunmuş bir Türkmen aile olan Çandarlı ailesinden veziriazam Halil Paşa'yı idam ettirmesidir. II. Mehmed, İstanbul'un fethinden sonra kazanmış olduğu büyük prestijin etkisiyle, mutlak iktidarının ve sınırsız egemenliğinin önündeki bu pürüzü ortadan kaldırmak için Çandarlı Halil Paşa'yı idam ettirmiş, ailesini sürgün ederek mallarını müsadereye tabi tutmuştur. Ancak İlmiye içinde ve Ordu nazarında son derece itibarlı bir devlet adamı olan Çandarlı'nın idamı çok şiddetli tepkiler doğurmuş, söz konusu tepkiler nedeniyle Fatih ailenin itibarını ve müsadere edilen mallarını iade etmiştir. Sonraki dönemlerde Çandarlı ailesinden vezaret makamına yükselen başka kişiler de olmuştur. Yurtseven, s. 107 vd; Başka çarpıcı örneklere de Sultan IV. Murad döneminde rastlanır: IV. Murad İznik kadısı Gümüşzade'yi soruşturma dahi yapmadan cübbesi ve sarığı ile kale kapısına astırmış, yine kendi devrinde şeyhülislamlık yapan Ahizade Hüseyin Efendi'yi boğdurmuştur. Son örnek Osmanlı tarihindeki ilk şeyhülislam katlidir. Cin ve Akyılmaz, s. 130.

147 Katgı (2013), s. 203.

148 Katgı, İsmail (2013), "Osmanlı Devleti'nde Padişah Emriyle (Siyaseten) Katledilmiş Şeyhülislamlar", History Studies, C:5 S:3, s. 93.

149 Bağy suçu için bkz. Ekinci (2012), s. 351-352. Osmanlı Devleti'nde kardeş katli uygulamaları için bkz. Akman, Mehmet (1997), Osmanlı Devleti'nde Kardeş Katli, İstanbul, Eren Yayınları.

150 Tunç, Muhammed Nuri (2014), "Osmanlı'da Hanedan İçi Katl", Turkish Studies, C:9 S:4, s.1162; Ayrıca hanedan içi katl hadiselerinin kısa bir özeti olarak bkz. aynı eser s. 1138-1155.

günümüzde "devletin güvenliği" veya "kamu düzeni" kavramlarının keyfiliğine benzer şekilde nizam-ı âlem için kavramıyla karşılanmıştır[151].

Burada kısaca cezaların infazından da bahsetmek gerekmektedir. Osmanlı Devleti'nde had, kısas ve tazir cezalarının infazı padişaha ait bir yetkidir. Kanunnamelerle ağır cezaların infazının sadrazama veya hafif para cezalarıyla ilgili olanların beylerbeyi, sancak beyi gibi ehl-i örfün onayına bağlandığı görülmektedir[152]. Yetki devrinin söz konusu olmadığı durumlarda, özellikle hafif para cezaları dışındaki örneğin idam cezası gibi ağır cezalarda, uygulamada hüküm kazasker denetiminden geçtikten sonra padişaha arz edilir ve Padişahın nihai kararı ile infaz edilirdi[153].

Bir örnek üzerinden değerlendirme yapılacak olursa sürgün cezasından bahsedilebilir. Osmanlı'da sürgün bir iskân ve yerleştirme politikası olabileceği gibi hem şer'i hem de örf'i suçların karşılığı olabilen bir ceza türüdür[154]. Eski ceza hukukumuzda *"nefy"* veya *"nefy ve tağrip"*[155] olarak adlandırılan bu ceza devletin nizamını bozmak, memuriyet görevini kötüye kullanmak, halka zulüm, emir ve yasaklara aykırı davranışlar, şer'i hükümlere uymama ve benzeri suçların karşılığı olabilmektedir[156]. Dikkat edilirse daha çok devletin egemenlik alanını ihlal eden fiillerin bu yaptırıma tabi tutulduğu görülmektedir.

Neyf cezasının padişahın yargı yetkisi kapsamında değerlendirilmesi gereken yanı kesinleşmesi ve infazı usulüdür. Şöyle ki nefy cezasının uygulanabilir nitelik kazanması için sürgün teklifinin belirli kişiler tarafından sada-

151 Yurtseven, s. 88.

152 Akgündüz, Ahmet (1999), "Kanunnamelerdeki Ceza Hukuku Hükümleri ve Şer'i Tahlili", İslam Araştırmaları Dergisi, C:12 S:1, s. 11; Ekinci (2012), s. 342. Ancak Akbulut, bir kişi hakkında örneğin idam cezasına hükmedilmişse, kadının imzasını taşıyan hüccet ve mahkûm kişinin sancak beyine, eyalet merkezi ise beylerbeyine teslim edildiğini ve bu kimselerin idam cezalarını yerinde görmemeleri durumunda İstanbul'a sevk ettiklerini iddia etmektedir. Bkz. Akbulut, s. 229.

153 Akman (2004), s. 132.

154 Siyaseten katl ve sürgün cezalarına eşlik eden diğer bir ceza türü ise müsaderedir. Osmanlı Devleti'nde kul sistemi içerisinde padişahlar hâkim kararı olmadan müsadere cezasına hükmedebilmişlerdir. Akyılmaz, Gül (2008),"Osmanlı Devleti'nde Yönetici Sınıf açısından Müsadere Uygulaması", Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C:12 S:1-2, s. 400-402,404; Hukuk literatüründe müsadere, işlenen bir suçun karşılığı olarak suçlunun mal varlığına el konularak, bunlar üzerindeki mülkiyetin bir kamu müessesine devredilmesi anlamı taşır. Öğün, Tuncay (1999), "Osmanlı Devleti'nde Müsadere Uygulamaları", Güler Eren ve diğerleri (Editörler), Osmanlı, C:6, 1. Baskı, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, s. 371.

155 Bilmen, Ömer Nasuhi (1970), Hukuki İslamiyye ve Istılahalatı Fıkhiyye Kamusu, C:3, İstanbul, Bilmen Basım ve Yayınevi, s. 305.

156 Nefy cezasını gerektiren davranışlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Köksal, Osman (2006), "Osmanlı Hukukunda Bir Ceza Olarak Sürgün ve İki Osmanlı Sultanının Sürgünle İlgili Hattı-ı Hümayunları", OTAM, S:19, s. 283-341.

ret makamına teklif edilmesi, veziriazam tarafından da padişaha arz edilmesi gerekmektedir. Bu şekilde kendisine arz onlun teklifler için Padişah son sözü söyler ve infazı için gereken emirleri verir[157].

2. Şer'iyye Mahkemelerinde Gerçekleştirilen Yargılama Üzerinde Padişahın Rolü

Padişah yargı erkinin başıdır; baş hâkim sıfatını haizdir[158]. Ancak Padişahın geniş coğrafya üzerindeki tüm ihtilafları çözüme kavuşturması düşünülemeyeceği için yargılama faaliyetini gerçekleştirmek üzere kuruluştan itibaren çeşitli merkezlere kadılar atanmıştır[159]. Şer'iyye mahkemelerinde gerçekleştirilen bu kadı yargılamaları üzerinde padişahın birçok rolü bulunmaktadır.

Yargı müessesini kurmak ve adaletin tesisini sağlamak İslam toplumuna verilmiş bir görevdir. İslam toplumunu temsil eden halife bu görevi yürütür. Fakat bizzat tüm davalara bakmasının mümkün olmaması nedeniyle kendisini temsil edecek kadılar belirler[160]. İslam hukukunda bu şekilde temel bulan kadı atama durumu İslam tarihi boyunca uygulanmıştır. Hz. Peygamber yargılama işlerine bizzat yetişemediği durumlarda çeşitli memurlar görevlendirmiş ve bunların verdikleri kararları sadece temyizen incelemiştir[161]. Ancak Hz. Ömer'in halifeliği döneminden itibaren çeşitli bölgelere yöneticilerle birlikte bunlardan bağımsız kadıların tayini bir sistem içinde gerçekleştirilmeye başlanmış[162] ve kadılık müessesesi kurumsallaşmıştır.

Osmanlı devletinde de tüm kadıları atamak devlet başkanına yani padişaha ait bir yetkidir[163]. Hâkim tayin etmek Türk İslam devlet[164] geleneğinde de devlet otoritesinin sembollerinden sayılır. Bu nedenle Osman Gazi'nin atadığı ilk atadığı memurdan biri kadı Dursun Fakih olmuştur[165]. Hatta bu ata-

157 Köksal, s. 296.
158 Ekinci (2012), s. 240.
159 Cin/Akyılmaz, s. 171; Aydın (2013), s. 136.
160 Karaman (1984), s. 321.
161 Anıl, s. 33.
162 Aydın (2013), s. 120.
163 Kadı atama defterlerinde standart şekilde kadıların hem bu iş için yeterli oldukları hem de padişah iradesi ile atandıkları yazılır. Aynı şekilde atama beratlarında da bu husus vurgulanır. Gündoğdu, İsmail (2009), "Osmanlı Tarihi Kaynaklarından Kazaskerlik Ruznamçe Defterleri Ve Önemi", Uluslararası İnsan Bilimleri Dergileri, C:6 S:2, s. 712; Aydın (2013), s. 136.
164 Armağan, s. 141.
165 Aksoy, Hasan (1994), "Dursun Fakih", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C:10 S:7-8, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 7.

manın tarihi devletin kuruluş tarihi sayılmıştır[166]. Fatih Sultan Mehmed'in de egemenliğin bir sembolü olarak fethettiği yerlere bir an önce kadı tayin ettiği bilinmektedir[167].

Osmanlı Devleti'nde kadılar padişah beratı ile tayin edilirdi[168]. Bu şekilde Padişah yargılama yetkisini ehliyetli kimselere vererek kullanmaktaydı[169]. Bu sebeple kadı padişahın verdiği yetkinin dışına çıkarak yargılama yapamazdı.[170] Nitekim Ebusuud Efendi de bu konuda "*Kazanın velayeti sahib-i hilafetin izn ü icazetinden müstefaddır*" demektedir. Çünkü kadılar yargılama hususunda tıpkı Padişah'ın naibi gibilerdir; kadılar padişah vekili sıfatıyla davalara bakar ve hüküm kurarlar[171]. Mecelle madde 1800'de de *"Hâkim, tarafı sultaniden icra-yı muhakemeye ve hükme vekildir"* denmektedir[172]. Ayrıca belirtmek gerekir ki Osmanlı Devleti'nde başka hiçbir kamu görevlisi grubunda aranmayan tahsil şartı ilmiye sınıfı ve bu sınıf içinde yer alan kadılarda aranmıştır. Kadılık başlı başına ihtisas gerektiren bir meslek olarak görülmüştür[173] .

Klasik dönem Osmanlı uygulamasında medreseden mezun olup mülazımlık (adaylık) hakkını elde etmiş olan kişiler hemen kadı olarak atanamamışlardır. Önce "matlab", "tarik" ya da "ruzname" denilen kazasker defterlerine isimlerini yazdırıp sıra beklemişler ve bu bekleme döneminde bir çeşit staj yapmışladır. Mevleviyet payesi taşıyan eyalet kadılarının yanında 3-5 yıl çalıştıktan sonra İstanbul'a gelerek bir yılda burada mülazım olarak kalmışlar ve sonra kaza kadılıklarına atanmışlardır[174].

Kadıların bir tür staj olan *mülâzemet* işlerinin ve ardından tayin işlerinin düzenlenmesi konusu da padişahın tek başına yapamayacağı yoğunlukta işler olduğu için, bu işler için de aracı kurumlar kullanılmıştır[175]. Başlangıç döneminde kazaskerler, daha sonraki dönemlerde şeyhülislamlık bu yetkinin kullanılmasına aracı olmuşlar ve ancak kadılar padişahın bilgi ve tercihi doğrul-

166 Ekinci (2012), s. 369.
167 Tursun Bey, s. 120,149.
168 Gündoğdu, s. 709; Teorik olarak her yeni hükümdarın tahta çıkışından sonra kadıların görevlerinin yeniden tayin ve tasdiki gerekliydi. Ortaylı, İlber (1975), "Osmanlı Kadısı Tarihi Temeli ve Yargı Görevi", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C:30 S:1, s. 125.
169 Demir, s. 263.
170 İnalcık, Halil (1986), "Mahkeme", MEB İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1986, C: 8 S: 149.
171 Ekinci (2012), s. 240.
172 Berki, s. 409.
173 Cin/Akyılmaz, s. 172.
174 Cin/Akyılmaz, s. 173.
175 Karaman (1984), s. 321.

tusunda atanmışlardır[176]. XVI. Yüzyıla kadar bütün hâkimleri atanmak üzere seçip veziriazama bildirmek kazaskerin yetkisindeyken, XVI. Yüzyılın sonlarına doğru bu yetkileri sadece kaza kadılarını belirlemekle sınırlandırılmış, daha büyük kadılıklara kişi önermek şeyhülislamlığın uhdesine geçmiştir[177]. Bu atama önerileri her halükarda padişaha arz edilmiş ve tayin işlemi onun onayı ile gerçekleştirilmiştir[178].

Atama yetkisini taşıyan padişah kadıları görevden alma yetkisine de sahiptir[179]. Ancak bu görevden almanın makul ve geçerli bir nedeni olmalıdır. Bu, İslam hukukunun devlet başkanına yüklediği sorumluluklardan biridir. Çünkü halife ya da siyasi otorite yetkilerini haksız ve ölçüsüz şekilde kullanamaz[180] . Ayrıca her ne kadar klasik bir monarşide yargı bağımsızlığı ve hukukun üstünlüğü gibi ilkelerden söz edilemeyecek olsa da Osmanlı Devleti'ni diğer çağdaşı olan Avrupa monarşilerinden ayıran önemli farklılıklardan biri de budur. Osmanlı siyasi iktidarı yargı ve adalet mekanizmasının kurumsal ve sembolik anlamda başı olarak görünmekle birlikte bu alana müdahale söz konusu olduğunda hassas davranmıştır.

Kadılar görev bölgelerinin sınırları ve görev süreleri[181] içinde örfî hukuk ve şer'î hukuk alanlarında hem ceza hem de hukuk davalarını kapsayan çok yönlü bir yargı görevi icra ederlerdi[182]. Bu çok yönlü yargılama faaliyetlerini şekillendirmek teorik olarak Padişahın yargı yetkisinin içinde kabul edilirdi. Padişah kadıların bakacakları davaları kamu yararını esas alarak yargı yetkisi, zaman, yer ve konu bakımından sınırlayabilir ve bu şekilde yargılamaya dair temel kuralları belirleyebilirdi[183].

176 Cin/Akyılmaz, s. 173; Aydın (2013), s. 136; Beyazıt, Yasemin (2010), "Osmanlı İlmiyye Bürokrasisinde Merkez-Çevre İletişimine Dair Sorunlar (XVI. Yüzyıl)", Tarih Araştırmaları Dergisi, C:29 S:47, s. 160; İlmiye mensuplarının tayin, azl ve nakil işlemleri Anadolu veya Rumeli Kazaskerliği Dairesinde ruzname olarak adlandırılan bir deftere kayıt edilir ve kadılaraın özlük vb mesleki işleri bu dairelerde yürütülürdü. Ortaylı (1975), s. 121; Ayrıca Kazaskerin kadı tayinleriyle ilgilenen memuruna "ruznameci" denirdi. Öztuna, Yılmaz (1994), Büyük Osmanlı Tarihi, C:8, İstanbul, Ötüken Neşriyat, s. 71.

177 XV. ve XVI. yüzyıllarda yevmiyesi 150 akçeden aşağı olan kadıların atamalarını, XVIII. yüzyılda ise yevmiyesi 499 akçeden aşağı olan kadıların atamalarını kazasker önerirdi. Daha yukarısını yani mevleviyet denilen kadılıkları ise şeyhülislam önerirdi. Gündoğdu, s. 707-708; Fendoğlu (1996), s. 141.

178 Uzunçarşılı (2014), s. 95; Kazaskerin kadı tayinleriyle ilgilenen memuruna "ruznameci" denirdi. Öztuna, s. 71.

179 Berki, s. 410.

180 Karaman (1984), s. 322.

181 Kadılar bir yıl, üç yıl, yirmi ay gibi kısa sürelerle tayin edilmişlerdir. Üçok ve diğerleri, s. 245; İnalcık (2012), s. 136; Cin/Akyılmaz, s. 173.

182 Şentop (2006), s. 91-104.

183 Berki, s. 409.

Türk-İslam hukuk tarihinin önemli kanunlaştırma örneklerinden Mecelle'nin 1801. maddesinde; "*Mesela bir sene müddetle hükme me'mur olan hakim ancak o sene içinde hükmeder. Ol senenin hulûlünden evvel veya mürurundan sonra hükmedemez. Ve keza muayyen bir kazada hükmetmek üzere nasb olunan hakim ol kazanın her mahallinde hükmederi amma diğer kazada hükmedeme. Ve bir mahkeme-i muayenede hükmetmek üzere nasb olunan hakim ol mahkemede hükmedip diğer bir mahalde hükmedemez.*" denilmektedir. Bu maddeden anlaşılacağı üzere kadılar atandıkları süre içinde yargılama yetkisine sahiptir. Ayrıca uyuşmazlığa düşen taraflar mutlaka toprak kadısına başvurmak zorundadırlar. Kadı yargı çevresindeki işleri görmeye yetkilidir. Ancak bizzat kadı şikâyet edilecekse divanın göstereceği kadıya şikâyet edilmesi söz konusu olur[184].

Padişah mahkemeler arası göreve ilişkin sınırlamalar da koyabilir[185]. Bazı kadılıkların ihtisas mahkemesi işlevinde tasarlanması ya da mahkemelerin bazı tür davalara bakmaktan alıkonulmaları göreve ilişkin sınırlandırmalardır. Yine bazı vakıf davalarına sadece Mahkeme-i Evkaf bakabilir şeklindeki düzenleme göreve ilişkin sınırlandırmalara bir örnek olarak gösterilebilir[186].

Padişahın yargı yetkisi kapsamında tartışılması gereken bir diğer nokta ise af yetkisidir. Kural olarak hukuka uygun olarak verilmiş bir karar devlet başkanı tarafından bozulamaz. Ancak ta'zir cezalarında devletin af yetkisi mevcuttur[187]. Osmanlı padişahları da ta'zir dışı şer'î hükümlerde[188] affı gündeme getirmemekle birlikte, gerek örfî hukuk alanında gerekse ta'zire dayanılarak verilen cezalarda af yetkisini ellerinde tutmuş ve sıklıkla kullanmışlardır[189].

Kadıların doğrudan devlet başkanı veya onun bilgisi dâhilinde bir baş kadı tarafından atanması yürütmenin yargı fonksiyonuna müdahalesi sonucunu doğurmamış, kadılar bağımsız şekilde hüküm verebilmişlerdir. Bu bakımdan İslam hukukuna göre kadının verdiği hükümler sultan ve diğer sivil ya da askeri otoritelerin baskısından uzaktır[190]. Ancak hükümdar doğal olarak

184 Akdağ (1975), s. 91.
185 Cin/Akgündüz, s. 337.
186 Berki, s. 409.
187 Karaman (1996), s. 157.
188 Had suçlarında ne devletin ne de mağdurun cezayı affetmesi hiçbir şekilde mümkün değildir. Akman, Mehmet (2004), Osmanlı Devletinde Ceza Yargılaması, 1. Baskı, İstanbul, Eren Yayıncılık, s. 36.
189 Üçok ve diğerleri, s. 228; Atalay, İbrahim Orkun (2007), "Osmanlı Ceza Yargılaması Hukuku Üzerine Bir Deneme", Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C:11 S:3-4, s. 257.
190 Fendoğlu (1996), s. 190-191.

yetkisini devrettiği kadıları denetleyebilir[191]. Hatta en önemli yargı görevlerinden biri de atadığı hâkimleri denetlemek olmalıdır. Çünkü kadının adaleti padişahın adaleti anlamına gelmektedir. Bu anlamda padişah, verilen mahkeme kararlarını tetkik ettirebilir ve davaların bir an önce sonuçlanması için gerekli tedbirleri alabilir[192].

İslam hukukuna göre kadının verdiği hükümler kesin hüküm niteliği taşır; içtihat içtihadı nakzetmez, bir üst merci bunları bozamaz[193]. Bir dava şer'î hükümlere göre görülüp karara bağlandıktan sonra tekrar görülmesi caiz değildir[194]. Bu genel kuralda söz konusu olan içtihada dayanan kararların benzer bir kararla ortadan kaldırılamayacağı, kadının kendinden önceki içtihatlarla bağlı olmayacağıdır. Ancak verilen hüküm Kur'an, sünnet ve icmâa aykırı ise ya da zulmen veya töhmet altında verilmişse bunların yeniden incelenmesi ve gerekirse bozulması caizdir[195]. Bu durumlarda kanun yolları açıktır. İptali istenen kararlar bizzat hükmü veren kadı tarafından düzeltilebileceği gibi başka bir kadının marifeti ile de bu iş görülebilir. Bu konuda düzenleme yapmak, örneğin temyiz veya istinaf mahkemesi kurmak padişahın yetkisindedir[196]. Bu noktada, Divan-ı Hümayun'un yargı yetkisi içerisinde temyiz mahkemesi olarak görev yapmasının da yer aldığını söylemek yerinde olacaktır. Divan, şer'iyye mahkemelerinde görülüp hüküm verilmiş davaları bir temyiz mahkemesi gibi yeniden görüşebilirdi. Görüşme sonunda ya şer'iyye mahkemesi kadısının kararı onanır veya bozularak yeniden hüküm verilir ya da uyuşmazlık yeniden görülmesi ve çözümlenmesi için ilgili şer'iyye mahkemesine geri gönderilirdi. İslam hukukunda temyiz müessesesi öngörülmemiş olduğu halde[197] Osmanlı Devleti'nde böyle bir uygulamaya yer verilmesi hem adalet kavramına verilen değer hem de reayanın bizzat padişahın divanından adalet talep edebilmesi bakımından son derece dikkat çekicidir.

191 Padişahın kadılar üzerindeki denetimi, kadılara ilişkin şikâyetlerin Cuma selamlığı, Bayram Namazı gibi padişahın saraydan ayrıldığı dönemlerde bizzat padişaha ulaştırılması yoluyla veya her zaman Divan-ı Hümayuna yapılan şikâyetlerin değerlendirilmesi yoluyla gerçekleşebilmektedir. Beyazıt, s. 164; Aydın (2013), s. 120.

192 Cin/Akgündüz, s. 336.

193 Aydın (2013), s. 120.

194 Mecelle-i Ahkam-ı Adliye madde 1837; " Usul-i meşruasına muvafık ya'ni hükmün sebeb ve şartları mevcut olarak hükm ve i'lam olunan da'vanın tekrar rü'yet ve istimaı caiz olmaz." demektedir. Berki, s. 418.

195 Ansay, s. 306.

196 Cin/Akgündüz, s. 361.

197 Cin/Akyılmaz, s. 140.

Osmanlı Devleti'nde kadı haksız bir hüküm vermişse, örneğin rüşvet almışsa, ilgili kişinin şikâyeti üzerine verilen hüküm kazasker tarafından incelenerek bozulabilir. Kazaskeri atayan kişi de padişah olduğu için, padişahın şer'î yargı üzerinde bir denetim yetkisi olduğu görülmektedir. Burada padişahın hükmü kendisinin sonuca bağlamadığına dikkat çekmek gerekir[198].

3. Divan-ı Hümayun ve Yargı Yetkisi

"Padişah Divanı" anlamına gelen Divan-ı Hümayun merkezdeki devlet işlerinin görüşülüp karara bağlandığı bürokratik bir örgüt niteliği taşıyan kuruldur[199]. Divan-ı Hümayun'un idari görevlerinin yanında bir takım yargısal görevleri de vardır[200]. Divan-ı Hümayun'un yargı yetkisi kaynağını, padişahın divanı olup onun yargı erkinin asıl sahibi olmasından alır[201]. Bu kurulun yargısal görevlerini "ilk derece mahkemesi olarak karara bağlanan hukuki ihtilaflar" ile sistematik bir temyiz yolunun mevcut olmadığı Osmanlı yargı sisteminde "bir üst mahkeme gibi hüküm kurulan davalar" oluşturur[202]. Yargısal anlamda divan, Danıştay, Yargıtay ve Anayasa Mahkemesi gibi kurumların görevini yerine getirir[203] .

Divan-ı Hümayunun kural olarak başkanı padişah ise de Fatih Sultan Mehmed döneminden itibaren veziriazam divana başkanlık etmeye başlamıştır[204]. Ancak Divan'da görüşülen konuların padişaha sunulması gerekliliği ve bunun için arza girme günleri kurumsal anlamda dikkate alındığında padişahın Divan'dan tamamen elini çekmediği anlaşılmaktadır[205]. Divan, işleri padişah adına yürütmekte, onun erklerini kullanarak çalışmaktadır. Bu nedenle Padişahın yargı yetkisini kullanan kurumlar arasında Divan-ı Hümayun'u incelemek gerekmektedir.

Divan-ı Humayun'un üyeleri veziriazam, kubbealtı vezirleri, kazaskerler, nişancı, defterdar, Rumeli beylerbeyi, vezir rütbesine ulaştıklarında

198 Üçok ve diğerleri, s. 228.

199 Üçok ve diğerleri, s. 255. Divan-ı Hümayun hakkında en geniş bilgi için bkz. Mumcu, Ahmet (1986), Dîvân-ı Hümâyûn, Ankara, Birey ve Toplum Yayınları.

200 Divan-ı Humayun'un yargı yeri olarak inceleyip karara bağladığı kararların icrasına ilişkin hükümlerin kaydedildiği defterlere Kısas Defterleri denmektedir. Bu defterlerde ceza hukukuna ilişkin hükümlere rastlamaktayız. Bkz. Turan, Ali/Aksın, Ahmet (2008) "7 Numaralı Kısas Defterinin (S. 1-70) Tanıtımı", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C:18 S:1, s. 327.

201 Demir, s.262.

202 Akman (2004), s. 36.

203 Yurtseven, s. 94.

204 Uzunçarşılı (1988), s. 14; Cin/Akyılmaz, s. 136.

205 Kütükoğlu, Mübahat S., (1991), "Arz", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C: 3, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s.438-440.

kaptan-ı derya ile yeniçeri ağasıdır[206]. Yargı görevi kapsamında ise davalara kural olarak Rumeli kazaskeri bakmaktadır. Ancak iş yoğunluğu olduğunda veziriazamın talebi ile Anadolu kazaskeri de yargılama yapmıştır[207]. Aslında bu görevlilerin de birer kadı olması, söz konusu durumun tıpkı şer'iyye mahkemelerinde olduğu gibi ehliyetli kişiye yetki devri sonucunu doğurmaktadır.

Divan-ı Hümayun'un önüne ilk ve kesin hüküm yeri olarak hangi tür davaların geldiğini tam olarak saptamak elimizdeki verilerle pek mümkün görünmemektedir. Ancak Divan'ın bir çeşit zabıt kaydını ifade eden mühimme defterlerine bakıldığında, bu davaların sınırlı sayıda olmadıklarını belirtmek gerekir. Örneğin; kadı ve müderris gibi ilmiye sınıfı mensuplarının ceza davaları, ruhani reislerin ceza davaları, imtiyaz tanınan müste'menlerin[208] Osmanlı tebaasına karşı işlediği suçlarla ilgili davalar, müzevver hüküm düzenleyenler ve kalp para basanların ceza davaları, saray görevlilerinin ceza davaları, kadıların yargılamaktan çekindikleri nüfuz ve güç sahibi eşraf ve etrafına silahlı adamlar toplayan eşkıyaların davaları ile ehl-i örfe karşı suç işleyenlerin davaları Divan-ı Hümayun'da görülmektedir[209].

Divan-ı Hümayun'un üst derece mahkemesi olarak görev yapması ise şekle bağlı olmayan bir başvuru[210] ile başlayıp, temyiz incelemesi yapılması ve hükmün hukuka aykırı bulunması sonucu aynı veya eşit derecede bir yargı yerine havale ile ya da konunun önemli olması halinde bizzat istinaf incelemesi ile sonlanırdı[211]. Dolayısıyla Divan-ı Hümayun, hem istinaf hem temyiz incelemesini andıran bir kanun yolu incelemesi yapmaktadır. Teorik olarak İslam hukukunda kadının verdiği hüküm başka kadı tarafından bozulamaz genel kuralı Osmanlı Hukukunda da aynen uygulanmıştır. Ancak verilen hüküm fıkıh kurallarına aykırılık teşkil ediyorsa başka kadı tarafından incelenebilir ve gerekirse nakz edilebilir[212]. Bu nedenle Divan-ı Hümayunun üst derece mahkemesi şeklinde yaptığı yargılamaların İslam hukukuna uygun olduğu kabul edilmektedir.

206 Bu üyeler hakkında detaylı bilgi için bkz. Cin/Akyılmaz, s. 136 vd; Aydın (2013), s. 137-141.

207 Mumcu, Ahmet (1994), "Divan-ı Hümayun", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C:9, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 431.

208 Müste'men İslam devletine izinli (veya pasaportlu) giren gayrimüslim başka devlet tebaasına kişiye denir.

209 Akman (2004), s. 119-124.

210 Ekinci, Ekrem Buğra (2001), Ateş İstidası İslam Osmanlı Hukukunda Yargı Kararlarının Kontrolü,1. Baskı, İstanbul, Filiz Yayınevi, s. 108.

211 Ekinci (2012), s. 378.

212 Mumcu (1986), s. 91.

4. Veziriazam ve Yargı Yetkisi

Divan-ı Hümayun dışında veziriazamın başkanlığını yaptığı idari ve adli yargılama işleri yapan divanlar İkindi Divanı, Cuma Divanı ve Çarşamba Divanı'dır[213]. İkindi Divanı, veziriazam başkanlığında Divan-ı Hümayun'un diğer üyeleri ile toplanan bir divandır. Bu divanda Divan-ı Hümayun'da görüşülmesine gerek olmayan ikincil nitelikteki devlet meseleleri görüşülür, tıpkı Divan-ı Hümayun'da olduğu gibi şer'î ve örfî davalar dinlenirdi[214]. Rumeli ve Anadolu kazaskerlerinin de katıldığı ve "*huzur mürafaası*" denilen Cuma Divanı'nda Divan-ı Hümayun'da görülemeyen örfî ve şer'î birçok dava dinlenmektedir. Yargılama usulü olarak aynen Divan-ı Hümayun'daki usul uygulanmıştır [215]. Çarşamba divanına ise İstanbul, Eyüp, Üsküdar ve Galata kadıları katılır ve İstanbul'da oturan kişilerin şikâyetleri dinlenirdi[216].

Bu divanların teşekkül tarzına bakıldığında her ne kadar veziriazam başkanlık etse de davaları kazasker veya kadıların dinlediği görülmektedir. Bürokratik şefler hukuktan elini çekmemekle birlikte, hukuki ihtilafların çözümünü hukukçulara bırakmışlardır. Ancak yapılan yargılamanın Padişahın "vekil-i mutlak"ının kontrolünde, onun yakın takip ve ilgisinde olduğuna dikkat çekmek gerekir. Veziriazam divanları Divan-ı Hümayun'un yargılamaya ilişkin yetkilerinin bir uzantısı görünümü vermektedir.

5. Kazasker ve Yargı Yetkisi

İslam devletinin kurucusu olan Hz. Peygamber katıldığı seferlerde bizzat askerler arasındaki ihtilaflara bakar, katılmadığı seferlerde ise tayin ettiği ordu komutanları bu işi yürütürdü[217]. Ordulara ordu komutanının yanında kadı atama süreci ise ikinci halife Hz. Ömer döneminde ortaya çıkmıştır[218]. Söz konusu atamanın sistematik hale gelmesi ve ordu mensuplarının yargı işleriyle ilgilenen kadileşker denilen yüksek yargıçların ortaya çıkması Eyyûbiler dönemine rastlamaktadır. Osmanlı Devleti'ndeki kazaskerlik kurumunun kökenlerini ise Anadolu Selçuklularındaki yargı teşkilatının başı olarak tanımlayabileceğimiz kadilkudatlık makamının oluşturduğu düşünülmektedir[219].

213 Cin/Akyılmaz, s. 147; Aydın (2013), s. 87.
214 Cin/Akyılmaz, s. 148.
215 Cin/Akyılmaz, s. 149. Bu divana murafaa divanı da denmektedir. Bu divanda davaları vezir-i azamın kontrol ve gözlemi altında kazasker dinler ve karara bağlar. Ortaylı (2008), s. 212; Uzunçarşılı (1988), s. 138-140.
216 Mumcu (1986), s. 148-149.
217 Atar, s. 179.
218 Şentop, Mustafa (2005), Osmanlı Yargı Sistemi ve Kazaskerlik, 1. Basım, İstanbul, Klasik Yayınları, s. 13.
219 Üçok ve diğerleri, s. 239.

Yukarıda tarihi gelişiminden kısaca bahsettiğimiz ancak Osmanlı devletinde çok daha değişik bir görev tanımı olan[220] kazaskerlik makamı ilk olarak I. Murad döneminde oluşturulmuş ve XV. yüzyılın sonlarında Anadolu ve Rumeli kazaskerlikleri olarak ikiye ayrılmıştır[221].

Kazaskerler kadıların ve hatta müderrislerin tayinlerini yapan başkadı görünümündedirler. Ancak kazaskerlerin bu idari görev ve yetkileri XVI. yüzyıldan itibaren şeyhülislamlığa devredilmiş ve hatta zamanla kazasker tayinleri dahi şeyhülislamlıkça yapılır olmuştur[222].

Kazasker atamaları padişah adına yaptığından ve bu anlamda padişahın yargı yetkisinin bir tezahürünün kazaskerin şahsında görüldüğünden yukarıda bahsedilmişti. Burada ise kazaskerlerin idari işlerinin yanı sıra, salı ve çarşamba günleri dışında kendi konaklarında topladıkları divanlarında askerî denilen kamu görevlilerinin davalarına bakarak adli işlerle de uğraşmaları incelenecektir.

Kazaskerin kendi konaklarında topladıkları divanlarda yaptıkları yargılama, askeri adı verilen ve sadece ordu mensuplarını değil ücretlerini devlet hazinesinden alan tüm kamu görevlilerini kapsamaktadır[223]. Kazasker divanlarında bunların yanında tüm Osmanlı tebaasının davalarının da görüldüğü Rumeli Kazaskerliği mahkeme defterlerinden açıkça anlaşılmaktadır[224]. Hatta bazı işlerin sadece bu divanlarda görüleceğine dair fermanların varlığı da bilinmektedir[225].

Bu divanlarda yapılan yargılama, Padişahın yargının başı olarak vekil tayin ettiği bir memuru aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Burada devlet işlerinin emanet edildiği askerilerin yargılanması usulünün, reayadan ayrılması istenmiş olmalıdır. Böylece daha yetkili bir kişi olan kazasker vasıtasıyla daha etkili bir yargılama sağlanabilecektir. Kanaatimizce burada padişahın yargı erkinin kudreti, tebaadan çok tebaa üzerinde etkisi yoğun olan askerilere hissettirilmek istenmesidir.

220 Ayrıntılı bilgi için bkz. İpşirli, Mehmet (1997), "Osmanlı Devletinde Kazaskerlik", Belleten, C:61 S:232, s. 597-699.

221 Aydın (2013), s. 138.

222 Uzunçarşılı (1988), s. 229.

223 Sahillioğlu, Halil (1991), "Askerî", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi C:3, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 488-489.

224 Aydın (2013), s. 88.

225 Şentop (2005), s. 140-142.

IV. SONUÇ

İslam Hukukuna göre devlet başkanı yani halife, yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerinin tamamını elinde toplamıştır. Halife, bu erkleri İslam hukukunun öngördüğü kurallar çerçevesinde kullanır. İslamiyet'in ilk yıllarında Hz. Peygamber bu erklerin gereğini bizzat yerine getirmiş, ancak sonraki dönemlerde toprakların genişlemesi ile gelen fiili imkânsızlıklar nedeniyle bu alanlarda ihtisas sahibi çeşitli yardımcılar da kullanmıştır. Bu şekilde Hz. Peygamber döneminde başlayan çeşitli işlerin vekâleten yürütülmesi, ilk halifeler devrinde kurumsallaşan yapıların oluşumuna imkân sağlamıştır. Yargı kuvvetinin sahibi baş hâkim sıfatı ile halife olmakla birlikte, Hz. Ömer zamanında yerleşik bir uygulama olarak merkezden uzak bölgelere kadılar atanmaya başlanmıştır.

Osmanlı Devleti'ndeki durum da İslam hukukunun temel prensip ve uygulamaları ile paraleldir. Osmanlı Devleti'ni yöneten padişah, İslam hukukunda siyasi otoriteyi ifade eden halifenin sahip olduğu yetkilerle donatılmıştır. Bu durum hilafetin Yavuz Sultan Selim'le Osmanlı'ya geçtiği rivayetiyle pek de ilgili görünmemektedir. Zira bu rivayette geçen tarihten çok daha önce, kuruluş yıllarından itibaren Osmanlı padişahı yasama, yürütme ve yargı erkinin tek sahibi konumundadır. Bu durum Osmanlı Devleti'ndeki kuvvetler birliğinin temelini Türk-İslam devlet geleneğindeki teamülde aramamızı zorunlu kılar.

Yargı kuvvetini, sadece padişahın bizzat yargılama yapma yetkisi olarak değerlendirmemek gerekmektedir. Devlet fonksiyonları içinde bu erk, bizzat yargılama yapmanın yanında vekiller aracılığıyla yapılan yargılamaları ve hatta yargıya dair tüm işlerin düzenlenmesi ve ayrıca denetlenmesi yetkisini de ifade etmektedir. Osmanlı padişahları da işte tam bu tanımın içini dolduracak şekilde yargı kuvvetinin gereğini yerine getirmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nde Padişahların şer'î konularda bizzat yargılama yapmaktan kaçındığı, bu konularda kendilerine ulaşan yakınmaları işin ehli olmaları gereği kadılara havale etikleri görülmektedir. Padişahların örfî hukuk alanındaki yargılama yetkilerini kullanma konusunda ise daha istekli oldukları söylenebilir. Örfî hukukun ihdas merciinin de kendileri olması münasebetiyle bu alandaki hukuki uyuşmazlıkları gerekirse yeni kurallar da yaratarak

çözme eğilimi göstermektedirler. Bu alanda yaptıkları yargılama sonunda verilen ölüm cezalarına siyaset cezası veya siyaseten katl denmektedir. Siyaseten katl müessesesinin hukuk kuralları dâhilinde ve İslam Hukukuna uygun olarak icrasının yanında, çeşitli dönemlerde haksız, hukuksuz şekilde uygulanan siyaseten katllerin varlığı da dikkat çekmektedir.

Padişahın yargı yetkisini bizzat kullandığı bir diğer konu ise cezaların infazıdır. Had, kısas ve ta'zir ayırımı olmaksızın tüm cezaların infazına karar verme yetkisi padişahındır. Padişahların bu yetkilerini kanunnamelerle veziriazam gibi yüksek memurlara devrettikleri de vaki olmakla birlikte, genellikle idam gibi ağır cezaların infazı padişaha arz edilmiş ve onun onayı ile gerçekleştirilmiştir.

Padişahın yargı yetkisini devlet sınırları içindeki herkes ve her uyuşmazlık için bizzat kullanabilmesi mümkün olmadığı için, İslam hukukunun yargılamaya ilişkin temel esaslarına da uygun olarak devletin yerel birimlerine, yargı işlerini görmek üzere kadılar tayin edilmiştir. Bu kadılar padişahın vekili sıfatıyla dava görmüş ve karar vermişlerdir. Kadıların görev ve yetkilerine dair tüm düzenlemeler yargı erki kapsamında değerlendirilir. Kadıların belirlenmesi, atanması, azli ve tüm özlük işleri yargı erkini haiz padişahın görev ve sorumluluğundadır. Hatta bu durum kadıları denetleme mekanizmalarının kurulmasını da gerekli kılmıştır. Osmanlı padişahları tüm bu işlerin sevk ve idaresi için, yine son söz kendilerinde olmak üzere kazaskerlik kurumunu görevlendirmişlerdir. Kadılara dair tüm işler bürokratik aşamada kazaskerlik kurumunun elinden geçer, onay aşamasında ise padişaha sunulurdu.

Kadıların verdiği kararlar kesin hüküm niteliği taşır. Ancak İslam hukukunun devlet başkanına verdiği yetki çerçevesinde Osmanlı padişahlarının af yetkisi de bulunmaktadır. Örfî hukuk alanında sınırsız olan bu af yetkisinin, şer'î hukuk alanında ise sadece tazir cezalarında varlığından söz edilebilir. Çünkü ta'zir İslam ceza hukukunun öngördüğü bir suç belirleme ve yaptırım tespit etme alanı olmakla birlikte, burada suç tipini belirleme ve uygun yaptırımı tespit etme yetkisi siyasi otoriteye bırakılmıştır. Ayrıca kadıların verdiği hükümler kesin olmakla birlikte eğer bunların Kur'an, sünnet ve icmaya aykırılığı iddiası söz konusu ise ya da bu hükümler zulmen veya töhmet altında verilmişse bunların yeniden incelenmesi ve gerekirse bozulması yerinde görül-

müştür. Bu durumlarda kanun yolları açıktır. İptali istenen kararlar padişahın divanı olan Divan-ı Hümayun'da yeniden görüşülebileceği gibi, bizzat hükmü veren kadı tarafından ya da başka bir kadının marifeti ile de çözümlenebilir. Bu konuda düzenleme yapmak, örneğin temyiz veya istinaf mahkemesi kurmak padişahın yetkisindedir.

Osmanlı padişahları yargı yetkilerini Divan-ı Hümayun, veziriazam divanları ve kazasker divanları aracılığıyla da kullanmışlardır. Bu kurullar kimi konularda ilk derece mahkemesi olarak kimi konularda ise temyiz veya istinaf yeri olarak faaliyet göstermişlerdir.

KAYNAKÇA

Akbulut, İlhan (2000), "Osmanlı Devletinde Adalet Düzeni", Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi, C:4 S:1-2, s. 219-256.

Akdağ, Mustafa (1955), "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar", Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, C:13 S:1-2, s. 27-51

Akdağ, Mustafa (1975), Türk Halkının Dirlik Ve Düzenlik Kavgası Celali İsyanları, 1. Basım, Ankara, Bilgi Yayınevi.

Akgündüz, Ahmed (1999a), "Kanunnamelerdeki Ceza Hukuku Hükümleri ve Şer'i Tahlili", İslam Araştırmaları Dergisi, C:12 S:1, s. 1-16.

Akgündüz, Ahmed (1999b), "Osmanlı Hukuku – Kanunnameler ve Şeriat", Köprü Dergisi, S:65, s. 3-30.

Akgündüz, Ahmed (2006), Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, C:1, 2. Baskı, İstanbul: İstanbul Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.

Akgündüz, Ahmed (2009a), "İslam Hukukunun Osmanlı Devletinde Tatbiki: Şer'iyye Mahkemeleri ve Şer'iyye Sicilleri", İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, S:14, s. 13-48.

Akgündüz, Ahmed (2009b), İslam Hukuku ve Osmanlı Tatbikatı Araştırmaları, 1. Basım, İstanbul, Osav Yayınları.

Akman, Mehmet (2004), Osmanlı Devletinde Ceza Yargılaması, 1. Baskı, İstanbul, Eren Yayıncılık.

Akman, Mehmet (2007), "Örf", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C:34, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 93-94.

Aksoy, Hasan (1994), "Dursun Fakih", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C:10, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 7-8.

Akyılmaz, Sevgi Gül (2008), " Osmanlı Devleti'nde Yönetici Sınıf açısından Müsadere Uygulaması", Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C:12 S:1-2, s. 389-420.

Anıl, Yaşar Şahin (1993), Osmanlı'da Kadılık, 1. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.

Ansay, Sabri Şakir (1958), Hukuk Tarihinde İslam Hukuku, Düzeltilmiş ve Genişletilmiş 3. Baskı, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Armağan, Abdüllatif (2011), " Klasik Dönemde Osmanlılarda Devlet Yönetim Anlayışına Dair Bazı Düşünceler", Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi, C:5 S:9, s. 139-156.

Atalay, İbrahim Orkun (2007), "Osmanlı Ceza Yargılaması Hukuku Üzerine Bir Deneme", Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C:11 S:3-4, s. 239-272.

Atar, Fahrettin (1979), İslam Adliye Teşkilatı, 1. Baskı, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Aydın, Hakkı (1993), Sivaslı Kemaleddin İbni Hümüm ve Tahriri, 1. Baskı, Sivas, Sivas Belediyesi Kültür Yayınları.

Aydın, Hakkı (2001), "İslam Hukuku, Devlet ve Ahkâm-ı Sultaniye İlişkisi", Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C:5 S:2, s. 1-26.

Aydın, Mehmet Akif (1994), "Osmanlı'da Hukuk", Ekmeleddin İhsanoğlu (Editör), Osmanlı Tarihi ve Medeniyeti, 1, 1.Baskı, s. 375-438, İstanbul, İstanbul İslam Tarihi Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi Yayınları (IRCICA).

Aydın, Mehmet Akif (2013), Türk Hukuku Tarihi, Tıpkı 11. Basım, İstanbul, Beta Basım, s. 66.

Aydın, Mehmet Akif (2014), Osmanlı Devletinde Hukuk ve Adalet,1. Basım, İstanbul, Klasik Yayınları, s. 18.

Barkan, Ömer Lütfi (1945), " Osmanlı İmparatorluğu Teşkilat ve Müesseselerinin Şer'iliği Meselesi", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 11(3-4), 203-224.

Berki, Ali Himmet (1982), Açıklamalı Mecelle, 3. Baskı, İstanbul: Hikmet Yayınları.

Beyazıt, Yasemin (2010), "Osmanlı İlmiyye Bürokrasisinde Merkez-Çevre İletişimine Dair Sorunlar(XVI. Yüzyıl)", Tarih Araştırmaları Dergisi,29(47), s. 157-176.

Bilmen, Ömer Nasuhi (1967-1970), Hukuki İslamiyye ve Istıhalatı Fıkhiyye Kamusu, C:3, İstanbul, Bilmen Basım ve Yayınevi.

Bozatay, Şeniz Anbarlı/Demir, Konur Alp (2014), "Osmanlı Adli ve İdari Sisteminde Kadılık: Kurumsal Bir Değerlendirme", Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C:6 S:10, s. 71-89.

Cin, Halil/Akgündüz, Ahmed (1989), Türk Hukuk Tarihi, C:1, 1. Basım, Konya, Selçuk Üniversitesi Basımevi.

Cin, Halil/Akyılmaz, Gül (2008), Türk Hukuk Tarihi, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Konya, Sayram Yayınları.

Demir, Abdullah (2014), Türk Hukuk Tarihi, Geliştirilmiş 2. Baskı, İzmir, Yitik Hazine Yayınları.

Devellioğlu, Ferit (2008), Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat, 25. Baskı, Ankara, Aydın Kitabevi.

Duman, Soner (2009), " İzzeddîn b. 'Abdiselâm'ın el-Kavâ'idü'l-kübra Adlı Eserinde İçtihadın Anlam, Kapsam ve Sonuçları", İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, S:14, s. 157-184.

Durhan, İbrahim (1999), "Osmanlı Hukukunun Yapısı Üzerine Bir Etüd", Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi, C:3 S:1, s. 215-232.

Durhan, İbrahim (2000), "Divan-ı Hümayun'un Yargı Yetkisi", Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C:4 S:1-2, s. 59-78.

Durhan, İbrahim (2008), "Tanzimat Döneminde Osmanlı Yargı Teşkilatındaki Gelişmeler", Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C:12 S:3-4, s. 55-111.

Ekinci, Ekrem Buğra (2001a), "Osmanlı Hukukunda Mahkeme Kararlarının Kontrolü (Klasik Devir)", Belleten, C:65 S:244, s. 959-1005.

Ekinci, Ekrem Buğra (2001b), Ateş İstidası - İslam Osmanlı Hukukunda Yargı Kararlarının Kontrolü, 1. Baskı İstanbul, Filiz Yayınevi.

Ekinci, Ekrem Buğra (2006), İslam Hukuku Umumî Esaslar, 1. Basım, İstanbul, Arı Sanat Yayınevi.

Ekinci, Ekrem Buğra(2012), Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk, 2. Baskı, İstanbul, Arı Sanat Yayınları.

Fendoğlu, Hasan Tahsin (1994), Hukuk Tarihimizde Temel Haklar, Konya, Mimoza Yayınları.

Fendoğlu, Hasan Tahsin(1996), İslam ve Anayasa Hukukunda Yargı Bağımsızlığı Anayasa Tarihi Açısından Mukayeseli Bir İnceleme, 1. Baskı, İstanbul, Beyan Yayınları.

Gökçe, Turan (1994), "Anadolu Vilayeti'ne Dair 919 (1513) Tarihli Bir Kadı Defteri", Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Tarih İncelemeleri Dergisi, S:9, s. 215-259.

Gündoğdu, İsmail (2009), "Osmanlı Tarihi Kaynaklarından Kazaskerlik Ruznamçe Defterleri Ve Önemi", Uluslararası İnsan Bilimleri Dergileri, C:6 S:2, s. 697-722.

Güriz, Adnan(1991), "Türkiye'de Hukuki Pozitivizm", Anayasa Yargısı Dergisi, S:8, s. 145-172.

Güriz, Adnan (2006), Hukuk Başlangıcı, 11. Baskı, Ankara, Siyasal Kitabevi.

Hasanova, Samire (2009), "Örf ve Âdetin İslam Hukuk Düşüncesindeki Yeri ve Hükümlerin Değişmesi Kapsamındaki Tartışmalarda Rolü, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, S:14, s. 203-218.

Imber, Colin (2004), Şeriattan Kanuna Ebussuud ve Osmanlı'da İslami Hukuk, (Çev. Murteza Bedir), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

İnalcık, Halil (1958) "Osmanlı Hukuku'na Giriş Örf'i Sultani Hukuk ve Fatih'in Kanunları", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi, C:13 S:2, s. 102-126.

İnalcık, Halil (1998), "Adaletname", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C:1, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 346-347.

İnalcık, Halil (2005), Osmanlı'da Devlet Hukuk Adalet, 2. Baskı, İstanbul, Eren Yayınları.

İnalcık, Halil (2007), "Padişah", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C:34, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 140-143.

İnalcık, Halil (2009), Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ, (Çev. Ruşen Sezer), 14. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

İnalcık, Halil (2012), "Kazasker Ruznamçe Defterine Göre Kadılık", Adalet Kitabı, 1. Baskı, Ankara, Kadim Yayınları, s. 121-142.

İpşirli, Mehmet (1993), "Cuma Selamlığı", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C:8, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 90-92.

İpşirli, Mehmet (1997), Osmanlı Devletinde Kazaskerlik, Belleten, C:61 S:232, s. 597-699

Karal, Enver Ziya (1988), Selim III'ün Hat-tı Hümayunları Nizam-ı Cedit, 2. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 103.

Karaman, Hayrettin (1984), Anahatlarıyla İslam Hukuku Giriş ve Amme Hukuku, C:1, 1. Baskı, İstanbul, Ensar Neşriyat.

Karaman, Hayrettin (1996), Mukayeseli İslam Hukuku, 5. Baskı, İstanbul, Nesil Yayınları.

Katgı, İsmail (2013a), "Osmanlı Devleti'nde Padişah Emriyle(Siyaseten) Katledilmiş Şeyhülislamlar", History Studies, C:5 S:3, s. 85-115.

Katgı, İsmail (2013b), "Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl(Hukuki Mahiyeti, Sebepleri, Usulü, İnfazı ve Sonuçları)", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C:6 S:24, s. 180-211.

Kaya, Kemal (2007), "Tanzimat'tan Önce Belediye Hizmetleri ve Voyvodalar", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, C:26 S:41, s. 101-112.

Koç, Yunus (1999), "Erken Dönem Osmanlı Hukuku: Yaklaşımlar, Temel Sorunlar", Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi Osmanlı Özel Sayısı, C:16 S:1, s. 115-126.

Koşum, Adnan (2004), "Osmanlı Örfi Hukukunun İslam Hukukundaki Temelleri", Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S:17, s. 145-160.

Köksal, Osman (2006), "Osmanlı Hukukunda Bir Ceza Olarak Sürgün ve İki Osmanlı Sultanının Sürgünle İlgili Hattı-ı Hümayunları", OTAM, S:19, s. 283-341.

Köprülü, M. Fuat (1977), "Fıkıh", İslam Ansiklopedisi, C:4, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi, s. 601-622.

Köprülü, M. Fuat (2012), "Ortazaman Türk Hukuku Müesseseleri: İslam Amme Hukukundan Ayrı Bir Türk Amme Hukuku Yok Mudur?", Halil İnalcık ve diğerleri (Editörler), Adalet Kitabı, 1. Baskı, Ankara, Kadim Yayınları, s. 39-72.

Kütükoğlu, Mübahat S. (1991), "Arz", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi C:3, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 438-440.

Mumcu, Ahmet (1986), Divan-ı Hümayun, 2. Baskı, İstanbul: Birey ve Toplum Yayınları.

Mumcu, Ahmet (1994), "Divan-ı Hümayun", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C:9, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 430-432.

Mumcu, Ahmet (2007), Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl, Geliştirilmiş 3. Baskı, Ankara, Phoenix Yayınları.

Ortaylı, İlber (1975), "Osmanlı Kadısı Tarihi Temeli ve Yargı Görevi", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C:30 S:1, s. 117-128.

Ortaylı, İlber (2008), Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2. Baskı, Ankara, Cedit Neşriyat, s. 198.

Ortaylı, İlber (2010), Osmanlıyı Yeniden Keşfetmek, 30. Baskı, İstanbul, Timaş Yayınları.

Öğün, Tuncay (1999), "Osmanlı Devleti'nde Müsadere Uygulamaları", Güler Eren ve diğerleri (Editörler), Osmanlı, C:6, 1. Baskı, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, s. 371-383.

Özçelik, A. Selçuk (1956), "İslam Hukukuna Göre Hükümdarın Hukuki Durumu", Ceza Hukuku ve Ceza Usul Hukuku Ordinaryüs Profesörü Dr. Tahir Taner'e Armağan, 1. Baskı, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, s. 143-165.

Özkorkut, Nevin Ünal (2008), "Yargı Bağımsızlığı Açısından Osmanlı'da Ve Günümüz Türkiyesi'nde Yargıya Genel Bir Bakış", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C:57 S:1, s. 225-242.

Öztuna, Yılmaz (1994), Büyük Osmanlı Tarihi, C:8, İstanbul, Ötüken Neşriyat.

Sahillioğlu, Halil (1991), "Askerî", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C:3 İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 488-489.

Saydam, Abdullah(1999), Osmanlı Medeniyeti ve Tarihi, 2. Baskı, Trabzon, Derya Kitabevi.

Schacht, Joseph (1977), İslam Hukukuna Giriş,(Çev. Mehmet Dağ ve Abdulkadir Şener), Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi.

Seyitdanlıoğlu, Mehmet (1999), "Divan-ı Hümayundan Meclis-i Mebusan'a Osmanlı İmparatorluğu'nda Yasama", Güler Eren ve diğerleri (Editörler), Osmanlı, C:6, 1. Baskı, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, s. 17-23.

Şaban, Zekiyyüddîn (1996), İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkh), (Çev. İbrahim Kafi Dönmez), 2. Baskı, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Şen, Murat (1999), "Osmanlı Hukukunun Yapısı", Güler Eren ve diğerleri (Editörler), Osmanlı, C:6, 1. Baskı, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, s. 327-339.

Şentop, Mustafa (2006), "Tanzimattan Önceki Dönemde Osmanlı Mahkemelerinin Görev ve Yetkisi", Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, S:1, s. 87-105.

Şentop, Mustafa (2005), Osmanlı Yargı Sistemi ve Kazaskerlik, 1. Basım, İstanbul, Klasik Yayınları.

Şimşek, Murat (2009), "Hukuki Tasarrufların Kaynağı Olarak Hz. Peygamberin İçtihadı", İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, S:14, s. 111-156.

Tanör, Bülent (1999), Osmanlı - Türk Anayasal Gelişmeleri, 3. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

Tunç, Muhammed Nuri (2014), "Osmanlı'da Hanedan İçi Katl", Turkish Studies, C:9 S:4, s. 1133-1167.

Turan, Ali ve Aksın, Ahmet (2008), "7 Numaralı Kısas Defterinin (S. 1-70) Tanıtımı", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C:18 S:1, s. 325-342.

Tursun Bey (1977), Tarih-i Ebu'l-Feth,(Haz. A. Mertol Tulum), 1. Baskı, İstanbul, Baha Matbaası.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1988), Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı, 3. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (2014), Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı, 4. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 113.

Üçok, Çoşkun ve Diğerleri (2008), Türk Hukuk Tarihi, 13. Baskı, Ankara, Turhan Kitabevi.

Yakut, Yakup (2006), 19. Yüzyıl Sonlarında İnegöl, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi (2011), Kur'ân-ı Kerim Meali, (Sadeleştiren: Mehmed Şirin Doğan), İstanbul, Seda Yayınları.

Zeydan, Abdülkerim (2012), İslam Hukukuna Giriş, (Çev. Ali Şafak), 1. Baskı, İstanbul, Kayıhan Yayınları.